

Helden van het Vaderland

Een vergelijking van de Patriotse en nationaalsocialistische geschiedschrijving in Nederland

MA Scriptie
Augustus 2015

geschreven door: Jeffry Huntjens
begeleid door: Joost Rosendaal

Inhoudsopgave

Inleiding	3
I. Historische achtergronden	7
De Patriottenbeweging	7
De Nationaal-Socialistische Beweging	10
II. Onderzoeksmethode	13
III. Analyse	14
De Bataafse Mythe	14
Willem van Oranje (1533-1584)	16
Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619)	19
Hugo de Groot (1583-1645)	20
Michiel de Ruyter (1607-1676)	20
De gebroeders Johan (1625-1672) en Cornelis (1623-1672) de Witt	22
Joan Derk van der Capellen tot den Poll (1741-1784)	24
IV. Conclusie	25
Literatuurlijst	27
Bronnenlijst	28

Inleiding

“Mannen, geloof niet dat ik een landverrader ben. Ik heb oprecht en vroom gehandeld, als een goed patriot en zo zal ik sterven.”

- Johan van Oldenbarnevelt, 1619

Op 26 januari jongstleden protesteerden een handvol actievoerders bij het Scheepvaartmuseum in Amsterdam tegen de film *Michiel de Ruyter* van regisseur Roel Reiné, die op deze avond in première zou gaan. De actiegroep wilde een vuist maken tegen de verheerlijking van de gelijknamige zeeheld, omdat hij in hun ogen de personificatie van het Nederlands slavenverleden is. Even verderop voerde een groep van vijftien oud-mariniers een tegendemonstratie. Zij zien De Ruyter als hun grote voorbeeld, omdat de admiraal het Korps Mariniers 350 jaar geleden heeft opgericht en ons land in talloze zeeslagen tegen de Engelsen heeft beschermd.¹ De vraag of wij Nederlanders trots mogen zijn op onze nationale helden is lastig, omdat ons nationaal verleden een gevoelig onderwerp is. De discussie over onze rol in de slavenhandel en ons koloniaal verleden duikt regelmatig op in de media. Historische figuren, zoals bijvoorbeeld admiraal De Ruyter, worden dan vaak aangehaald door zowel voor- als tegenstanders om hun argumentatie kracht bij te zetten. Dit zoeken van historische legitimatie is geen nieuw fenomeen. In ons verleden zijn talloze voorbeelden te vinden van politiek-geëngageerde groepen die de geschiedenis gebruikten voor contemporaine doeleinden.

Een gouden toekomst?

Tijdens zijn internering door het naziregime in kamp St. Michielsgestel (1942-1944) hield de Utrechtse hoogleraar en historicus Pieter Geyl een tweetal lezingen over de toekomst die de leden van de Nationaal Socialistische Beweging (NSB) te wachten zou komen te staan na de afloop van de oorlog. Met de verliezen die Nazi-Duitsland leed tegen de Russen op het oostfront, leek een nationaalsocialistische overwinning in het najaar van 1943 steeds minder zeker. De NSB'ers kenden geen vrees voor een eventuele Duitse nederlaag. Zij vergeleken zich graag met de Patriotten uit de laatste decennia van de achttiende eeuw, die na de Franse Tijd, ondanks hun samenwerking met de bezetters als helden van het volk werden omhelsd. Of Duitsland nu wel of niet uiteindelijk zou overwinnen, de leden van de NSB zouden, net als de Patriotten, dankbaar worden ontvangen. Volgens Geyl had dit historisch parallel echter weinig voeten in de aarde.² Juridisch gezien maakten de Patriotten en de NSB'ers zich inderdaad allebei net zo schuldig aan landverraad, maar een dergelijk oordeel volstaat niet in elke zaak. Geyl stelt dat revoluties immers het product zijn van misstanden in de samenleving en de historicus moet de intenties van de revolutionaire groepen ook meenemen in zijn afweging.³ Dit is het punt waarin de twee politieke groepen volgens hem sterk zouden verschillen. De politieke hervormingen waar de Patriotten voor streden kwamen voort uit een breed gedragen onvrede onder de bevolking van de Republiek als gevolg van feitelijke misstanden door het regime van stadhouder Willem V, terwijl de NSB volgens Geyl niets meer was dan een verlengstuk van de Duitse NSDAP en hun ideologie.⁴ Desondanks bleven de NSB'ers de Patriotten zien als hun grote historische voorbeelden en de helden waarmee zij hun eigen bestaan legitimeerden. Dit parallel bleef onze herinnering aan de Patriottenbeweging voor lange tijd

¹ Red., 'Protest bij filmpremière Michiel de Ruyter beëindigd', in: *Algemeen Dagblad* (26-01-2015).

² P. Geyl, *Patriotten en NSB'ers: Een historisch parallel* (Groningen 1958), p. 393-394.

³ Ibidem, p. 411-412.

⁴ Ibidem, p. 414-415.

stigmatiseren. In het collectief geheugen van Nederland waren de Patriotten voorlopers van de NSB. Pas in de jaren tachtig draaide ons beeld over deze vroegmoderne vrijheidsstrijders bij.⁵

Collectief geheugen en mythevorming

Publieke opinie en politieke voorkeur lijken dus onze kijk op de geschiedenis te beïnvloeden. Afhankelijk van onze eigen belevingswereld zijn historische figuren zoals De Ruyter of de Patriotten de schurken of helden van ons Vaderlands verleden. In zijn doctoraal proefschrift *Oorlog en verleden* gaat de Belgische politiek historicus Marnix Beyen in op deze relatie tussen historische beleving en wetenschappelijke geschiedschrijving. Volgens hem hebben we te maken met drie metahistorische lagen: het collectieve geheugen, de wetenschappelijke geschiedschrijving en mythevorming.⁶ Wetenschappelijke geschiedschrijving is pure observatie en analyse van de historische feiten. Deze heeft echter geen waarde zonder sociaal-culturele context. Daarbij komt collectief geheugen en mythevorming om de hoek kijken. Beyen definieert het collectieve geheugen als een geheel aan verwijzingen naar het verleden, die samen een herkenbaar patroon vormen waarmee een groep zich kan identificeren. Op de korte termijn komt dit geheugen tot stand door de eigen ervaringen van een individu en de verhalen van zijn of haar verwanten, maar op de langere termijn is het collectieve geheugen afhankelijk van culturele artefacten, zoals herdenkingsdagen, monumenten, musea en schoolboeken. Het collectieve geheugen wordt geaccepteerd als een sociaal feit. Met andere woorden: de geconstrueerde herinnering wordt als een waarheid door de groep aan het individu overgedragen.⁷ Dit geconstrueerde karakter van het collectieve geheugen hangt samen met het fenomeen mythevorming. Beyen stelt dat een mythe een verhaal is, dat in het verleden is gesitueerd en exemplarische functie heeft voor de eigen tijd.⁸ Binnen de historiografie is de waarde van een mythe, ondanks het feit dat zij inhoudelijk deels of geheel fictief is, evenredig aan dat van een historische waarheid, omdat de mythe ons informatie geeft over de eigen sociaal-culturele opvattingen van een groep.⁹

De reden waarom de NSB en de Patriotten interessante studieobjecten vormen voor een onderzoek naar historiografische mythevorming is het feit dat beide groepen floreerde in crisistijd. Waar traditioneel de oorlog gezien wordt als een cesuur op politiek, cultureel en maatschappelijk vlak, stelt Beyen dat er nu juist sprake was van continuïteit. Vanaf de jaren dertig tot en met de jaren vijftig is er sprake van een overgangperiode waarin er een constante spanning heerst tussen moderniteit en haar tegenstanders.¹⁰ Onder invloed van het genadeloos opdringen van de modernisering was er tijdens het interbellum een tegenbeweging ontstaan, die hunkerde naar een geïdealiseerd verleden. Deze retraditionaliseringsbeweging vond volgens Beyen een onwaarschijnlijke bondgenoot in de nationaalsocialisten. Doordat de politieke en intellectuele elite van het interbellum het land was ontvlucht, kreeg deze neoromantische beweging meer speelruimte. Bovendien was er onder de Nederlandse intellectuelen, ongeacht of zij nu wel of niet gelieerd waren aan de NSB, een sterke wil om de Nederlandse eigenheid te accentueren tegenover de Duitse bezetters. Een opdringerige cultivering van het Nederlands erfgoed was het gevolg.¹¹

⁵ M. Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen: democratie, burgerschap en staat in Nederland*, (Nijmegen 2012), p. 8-9.

⁶ M. Beyen, *Oorlog en Verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland* (Amsterdam 2002), p. 16-17.

⁷ Ibidem, p. 18-19.

⁸ Ibidem, p. 20-21.

⁹ Ibidem, p. 22.

¹⁰ Ibidem, p. 27-30.

¹¹ M. Beyen, 'Nostalgie naar een nieuwe tijd. De Tweede Wereldoorlog en de roep van de traditie, België en Nederland, 1940-1945', in: *Revue belge de philologie et d'histoire* (79, 2, 2001), p. 466-468.

De Patriottenbeweging was ook actief gedurende een onstuimige overgangsperiode. De tweede helft van de achttiende eeuw kenmerkt zich als een periode van proto-liberale revoluties, waarvan de Amerikaanse en Franse revolutie internationaal de bekendste zijn.¹² De Patriotten vormden, vergelijkbaar met de NSB, een nationaal-georiënteerde revolutionaire beweging die een radicale verandering in regering tot stand wilde brengen. Beide groeperingen collaboreerden met een buitenlandse bezetter, maar bleven sterk vasthouden aan een Nederlandse nationale identiteit in hun vertoog. Mythevorming omtrent nationale helden was een historiografische instrument om dit nationale besef te kweken. Cultuurhistoricus Willem Frijhoff legt in zijn boek *Heiligen, idolen, iconen* het belang uit van heldendom in de historiografie.

Heldendom

Frijhoff definieert 'helden' als 'grote mannen', wiens daden op de schaal der deugden als groots worden ervaren door het publiek. Het significante niveauverschil tussen de 'grote held' en de 'gewone man' is hierbij de doorslaggevende factor.¹³ Joost Rosendaal, docent Nieuwe Geschiedenis verbonden aan de Radboud Universiteit, omschrijft in de bundel *Heiligen of helden*, een eerbetoon aan het werk van Frijhoff, de held als een 'seculiere heilige' die de maatschappelijke deugden van een bepaalde groep representeert.¹⁴ Het heldendom is niet zo zeer gebaseerd op het feitelijk gedrag van de held, maar op het beeld wat anderen daarbij hebben.¹⁵ In dezelfde bundel hecht Dorothee Sturkenboom, een historica gespecialiseerd in identiteitsgeschiedenis, ook grote waarde aan beeldvorming. Volgens haar is er bij deze beeldvorming sprake van een wisselwerking tussen het nationale beeld en het zelfbeeld van een groep.¹⁶ Op nationaal niveau bestaat er een bepaald beeld van een held. De groep kijkt naar wat de held heeft gedaan voor het nationale belang en geeft daarmee de eigen identiteit een plaats binnen het nationale verhaal. Tevens verandert hierdoor de eigen beleving van het nationale verhaal mee.

Naast een nationale invloed en de invloed van het groepsbeeld is er nog een derde factor die meespeelt: de invloed die de held zelf kan uitoefenen op zijn of haar beeldvorming. Frijhoff maakt hiervoor in zijn boek een driedeling tussen heiligen, idolen en iconen. Een heilige is een persoon die gedurende zijn of haar leven met bijzondere gaven bedeed was of die bijzondere daden heeft verricht en als dusdanig na zijn of haar dood worden erkend en geëerd. Het heldendom van de heilige wordt daarmee dus achteraf gevormd door de groep op basis van het levensverhaal van de held. Zijn of haar levensloop wordt dan ook als exemplarisch gezien door de groep.¹⁷ Een idool, van het Griekse woord *eidolon* wat 'beeld' of 'afgod' betekend, is een rolmodel, iemand met een uitzonderlijk talent of gave, die mensen inspireert: 'een levende legende'. De beeldvorming rond het idool vindt dan ook tijdens zijn of haar leven plaats en het beeld kan veranderen door de acties van het idool.¹⁸ Een icoon is een gestandaardiseerde afbeelding van de werkelijkheid, dit kan door middel van een narratief, een archetype of ideaalbeeld. Een icoon drukt één bepaald concept uit en is daarmee een stuk oppervlakkiger dan een idool of heilige. Bij een icoon maakt het daarom ook veel

¹² Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, p. 8-9.

¹³ W. Frijhoff, *Heiligen, idolen, iconen* (Nijmegen 1998), p. 7.

¹⁴ J. Rosendaal, 'Joannes Conradus de Kock: held van de Nederlandse revolutie?', in: J. van Eijnatten e.a. (red.), *Heiligen of helden?* (2007), p. 265.

¹⁵ Ibidem, p. 273-274.

¹⁶ D. Sturkenboom, 'Abraham Blankaart: een literatuur icoon als antwoord op het vaderlandse tekort', in: J. van Eijnatten e.a. (red.), *Heiligen of helden?* (2007), p. 253-254.

¹⁷ Frijhoff, *Heiligen, Idolen, Iconen*, p. 29-30.

¹⁸ Ibidem, p. 39-40.

minder uit of de held nog leeft of niet, want het beeld over hem of haar is reeds gevormd en staat grotendeels vast.¹⁹ Tussen deze drie types bestaat natuurlijk veel overlap. Idolen kunnen na hun dood als heilige vereerd worden en hoe verder men teruggaat in de tijd hoe meer heiligen op iconen beginnen te lijken. Bij bestudering van het levensverhaal van een held is het daarom van belang om ervan bewust te zijn of de held ten tijde van schrijven een heilige, idool of icoon was.

Hieruit kunnen we dus de volgende drie kernpunten destilleren voor onze definitie van het begrip 'heldendom': een held moet representatief zijn voor een bepaalde groep, zijn daden moeten in de ogen van deze groep, die van de 'gewone man' overstijgen én hierbij is een belangrijke rol weggelegd voor de eigen beeldvorming van de groep. Het levensverhaal van de held is hetgeen dat Beyen aanduidt als een mythe. De historische held heeft een exemplarische functie voor de groep.²⁰ Aangezien de Patriottenbeweging en de NSB in hun vertoog beide georiënteerd waren op de nationale identiteit is het ook niet verwonderlijk dat zij dezelfde helden vonden in ons vaderlands verleden. De mythes die zij omtrent de helden hebben gevormd, verschilden wel per groep omdat zij vanuit een andere ideologisch discours deze historische figuren benaderen.

Deze casestudy zal analyseren in hoeverre deze visie op de nationale helden tussen de Patriotten en de NSB van elkaar verschilde. Voor de hanteerbaarheid is ervoor gekozen om dit onderzoek af te bakenen in zeven historische deelthema's: de Bataafse mythe, Willem van Oranje, Johan van Oldenbarnevelt, Hugo de Groot, Michiel de Ruyter, de gebroeders De Wit en Joan Derk van der Capellen tot den Poll. Deze historische figuren zijn gekozen als deelthema's vanwege hun aanwezigheid in het archiefmateriaal. Per deelthema wordt zowel de discours van de Patriotten als die van de NSB besproken, opdat dezen dan inhoudelijk per held met elkaar vergeleken kunnen worden. Anders dan in voorgaande studies, zal dit onderzoek op deze wijze niet alleen inzicht geven in de historiografie van beide bewegingen apart, maar ook in de verschillen en overeenkomsten in tussen de twee discourses. Deze studie geeft derhalve antwoord op de vraag in hoeverre de historische visie van de Patriottenbeweging en de NSB op onze nationale helden van elkaar verschilden.

Deze scriptie is opgebouwd uit vier hoofdstukken. Ten eerste wordt er een schets gemaakt van de historische achtergronden van de Patriotten en de NSB. Daarna volgt een bespreking van de onderzoeksmethode. Vervolgens komt per deelthema's een uitgebreide analyse, waarin het archiefmateriaal van de Patriotten en de NSB met elkaar vergeleken wordt. Door in te zoomen op specifieke helden kunnen we thema's en structuren in een vertoog ontdekken. Ten slotte zal in de conclusie de twee discourses met elkaar vergeleken worden en aanbevelingen worden gedaan voor verder onderzoek. Achterin de appendix zijn twee lijsten opgenomen: één van de gebruikte literatuur en de ander van het gebruikte bronmateriaal.

¹⁹ Frijhoff, *Heiligen, Idolen, Iconen*, p. 52-53.

²⁰ Beyen, *Oorlog en vrede*, p. 20-21.

I. Historische achtergronden

De Patriottenbeweging

De periode 1780-1795 wordt vaak genoemd als de actieve jaren van de Patriottenbeweging. De naam 'patriot' komt van het Latijnse woord 'patria', dat 'vaderland' betekend. Patriotten zagen zichzelf dus als strijders voor het vaderland. In de literaire beeldvorming werden de Patriotten echter lange tijd afgebeeld als zelfingenomen ruziemakers, politieke activisten, landverraders en armoedzaaiers. Dit beeld heeft echter volgens Joost Rosendaal weinig wetenschappelijke gronden en is vooral in het leven geroepen door hun politieke tegenstanders. In zijn boek *Bataven* legt hij uit dat de Patriotten een erg invloedrijke groep waren, die tijdens hun ballingschap nauw betrokken waren met de Franse revolutionairen.²¹ De aard van de Nederlandse revolutionairen is echter heel anders dan dat van de Franse. In de beginjaren was er meer sprake van een bestuurlijke hervormingsbeweging, die pas gaandeweg in een revolutionaire stroomversnelling terecht kwam.²²

Om de opkomst van de Patriotten beter te begrijpen, moeten we verder terug duiken in de politieke dynamiek van de achttiende-eeuwse Republiek. Sinds de oprichting van de Republiek was er al discussie over de wijze waarop deze nieuwe staat bestuurd diende te worden. Hierin waren twee kampen: de Oranjegezinden, ook wel prinsgezinden genoemd, die de stadhouders als de facto staatshoofd ondersteunden, en de staatsgezinden, voorstanders van klassiek republicanisme. Politiek-historicus Mart Rutjes legt in zijn boek *Door gelijkheid gegrepen* uit dat het voor beide partijen onomstotelijk vaststond dat ons land een republiek moest zijn, maar dat de Republiek in de ogen van de staatsgezinden afweek van het ideaal. Een klassieke republiek is een politieke gemeenschap die bestuurd wordt door leden van de gemeenschap of een deel daarvan. Om te waarborgen dat de republikeinse vrijheid niet verloren gaat dienen instituties te worden gevormd die de macht onder verschillende groepen verdelen. De leden hiervan worden ingestemd en moeten regelmatig rouleren. Door middel van nepotisme en het stadhouderlijke regeringsreglement was er echter geen sprake van dit laatste element in de Republiek.²³

Tot de jaren vijftig van de achttiende eeuw was er geen sterke sociale scheiding tussen de Oranje- en staatsgezinden. Er zijn talloze voorbeelden geweest van politici die het opnamen voor de staatsgezinde zaak, zoals Johan van Oldenbarnevelt, Hugo de Groot en de gebroeders De Witt, maar de discussie vond vooral plaats onder de intellectuele elite. Zeeuwse historicus A.M. Wessels legt uit dat aanhangers van beide kampen in alle lagen van de bevolking te vinden waren, maar met name het proletariaat ondersteunde het Huis van Oranje omdat zij de stadhouder zagen als hun beschermheer tegen de regenten-aristocratie. De middenklasse en de gegoede burgerij genoten meer financiële en sociale vrijheid en waren daarom makkelijker gegrepen door de boodschap van de staatsgezinden.²⁴

De eerste botsingen tussen de twee kampen deden zich voor vanaf 1756 met het uitbreken van de Zevenjarige Oorlog. De chaotische buitenlandse ontwikkelingen verscherpten de publieke opinie. Oranjegezinden kozen net als stadhouder Willem V de kant van de Engelse en Pruisische zaak, terwijl staatsgezinden voorstanders van Frankrijk waren.²⁵ Staatsgezinden beschuldigde de stadhouder en de zijne van landverraad, omdat Willem V zou handelen uit eigen belang in plaats van

²¹ J. Rosendaal, *Bataven* (Nijmegen 2003), p. 10-11

²² Ibidem, p. 13-14.

²³ Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, p. 18-19.

²⁴ A.M. Wessel, *Zeeland in de Patriottentijd* (Goes 1974), p. 8-9.

²⁵ Ibidem, p. 9-10.

het landsbelang. Vanaf dat moment noemden zij zich ‘patriotten’. Volgens Wessel had de stadhouder op dat moment makkelijk de beweging de kop in kunnen drukken, omdat hij het militair overwicht en de steun van de Hollandse en Zeeuwse bevolking had, maar hij miste de daadkracht hiervoor.²⁶

Patriotse geschiedschrijving

Vanaf dat moment zien we steeds meer Patriotse pamfletten en literatuur opduiken in de Republiek. De Patriotten waren op zoek naar rechtvaardiging voor hun gedachtegoed. Deze ontwikkeling moet volgens Rutjes ook gezien worden in een breder perspectief van proto-liberale revoluties die in gehele Westerse wereld in de tweede helft van de achttiende eeuw plaatsvonden.²⁷ De belangrijkste instrumenten waar al deze revolutionaire bewegingen zich van benutten waren taal en geschiedschrijving. Zo waren de Patriotten zich erg bewust van de definitie van begrippen zoals ‘vrijheid’ en ‘gelijkheid’ en zetten zij dit graag naar hun eigen hand.²⁸ Individuele vrijheid en rechten werden ondergeschikt gesteld aan actieve burgerplicht en gemeenschapszin. Als mensen geen actieve bijdrage aan de gemeenschap konden leveren hadden zij geen recht op burgerschap in de ogen van de Patriotten. Deze ideologie legitimeerden zij door middel van de principes van klassiek republicanisme en de zogenaamde ‘Bataafse mythe’. Hierin leeft het idee dat deze wijze van besturen teruggrijpt naar een Nederlandse oervorm uit de tijd van de Bataven, waarin ieder stamlid een bijdrage leverde aan de gemeenschap en daardoor ook inspraak verwierf in het bestuur.²⁹

Deze manier van geschiedbeoefening was niet uniek voor de Patriotten. Politiek-historicus Eco Haitsma Mulier kenmerkt de vroegmoderne geschiedschrijving als ‘politiek exemplarisch’. Het narratief staat in het teken van de eigen politieke identiteit. Historische correctheid ging hierbij ten onder door middel van mythevorming. Naar gelang de politieke, sociale en intellectuele achtergrond van de historicus kon de mate van mythevorming sterk verschillen.³⁰ Zo was de Bataafse mythe onder de Patriotten een populair discours, terwijl de Orangisten dit idee verwierpen als pure fictie.³¹

Niet alleen de Bataven werden door de Patriotten aangehaald als historische voorbeelden. In zijn boek *Bataven* noemt Rosendaal onder andere het voorbeeld van de Opstand. Willem van Oranje, de Vader des Vaderlands, heeft tijdens de Tachtigjarige Oorlog de tiran Philips II bestreden en gevochten tegen de onderdrukking van de bevolking. Zo ook zouden de Patriotten zich nu moeten ontdoen van stadhouder Willem V, de afvallige zoon, die nu regeert als despoot. In latere Patriotse werken, zoals de geschriften van de Leidse arts Pieter van Schelle uit 1792, moest echter ook Willem van Oranje ruim baan maken. De connectie met het Huis van Oranje moest volledig gebroken worden. Andere helden van de Opstand werden ten tonele gevoerd als verdedigers van het volk: Herman de Ruiter, Bordet en Pieter Adriaansz van de Werf.³²

Willem V werd daarnaast vergeleken met tirannen uit de Bijbel, de middeleeuwen en de oudheid: Herodes Antipas, Hendrik VIII van Engeland en de romeinse keizers Nero, Tiberius en Caligula. Van Schelle prees in zijn werk de heldendaad van de Atheense tirannendoders Harmodius en Aristogiton en benadrukte dat een “ware Bataaf” hun voorbeeld zou moeten volgen.³³ Deze religieuze dimensie van de revolutie is volgens Rosendaal typisch Nederlands. De Franse

²⁶ Wessel, *Zeeland in de Patriottentijd*, p. 13-14.

²⁷ Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, p. 8-9.

²⁸ Ibidem, p. 14-17.

²⁹ Ibidem, p. 19-20.

³⁰ E.O.G. Haitsma Mulier, ‘De Bataafse mythe opnieuw bekeken’, in: *BMGN*, vol. 111, nr. 3 (1996), p. 347.

³¹ Ibidem, p. 359-365.

³² Rosendaal, *Bataven*, p. 458-459.

³³ Ibidem, p. 459.

revolutionairen hadden nadrukkelijk gebroken met de Kerk, maar de Patriottenbeweging borduurde voort op een langlopende protestantse traditie, waarin het Nederlandse volk gezien werd als Gods uitverkorenen en Willem V als de antichrist.³⁴

Niet alleen Willem V, maar ook de daden van zijn voorvaders werden sterk bekritiseerd. In *Aux Bataves sur le stathoudérat* beschreef de Franse revolutionair Honoré Gabriel de Riqueti van Mirabeau prins Maurits als een hypocriete schurk die zijn politieke tegenstander Van Oldenbarnevelt uit de weg wilde ruimen om zijn eigen macht te vergroten. Daarnaast staat Mirabeau stil bij de wetsverzet van Frederik Hendrik en Willem II, het plan van Willem II om Amsterdam in te nemen, de moord op de gebroeders De Witt en de volgens hem illegitieme machtsovernames van Willem III en Willem IV. Zelfs Willem van Oranje mocht het niet ontgelden, want volgens de Fransman waren de Zuidelijke Nederlanden aan de Republiek ontvallen omdat Willem I handelde in eigen belang. Balthazar Gerards was in zijn ogen een held van het volk, omdat hij de Nederlanders van De Zwijger had verlost.³⁵

Hoewel deze visie een enkeling wellicht vandaag de dag nog zou choqueren, was dit standpunt alleszins vreemd voor de Patriotten. De tegenstanders van de Oranjes werden door hen als helden aanbeden. Bewijzen voor deze heldenverering zien wij terug in rituelen, symbolen en politieke feesten. Cultuurhistoricus Frans Grijzenhout beschrijft in zijn boek *Feesten voor het Vaderland* het gebruik van 'politieke feesten'. Door middel van vrolijke optochten van exercitiekorpsen en gulle feestmalen probeerden de Patriotten publieke belangstelling te krijgen voor hun standpunten.³⁶ De Patriotse feesten waren veel kleinschaliger dan de Franse revolutiefeesten, maar de manier van aanpak was grotendeels hetzelfde: fraaie versieringen met propagandistische boodschappen en een breed aanbod aan liederen en gedichten.³⁷ Hierin werden Patriotse helden zoals Van Oldenbarnevelt, De Groot en de gebroeders De Witt vereerd in tekst en beeld. Zij waren tot een dusdanige cultstatus verheven dat hun graven en Slot Loevestein, waar De Groot jaren gevangen heeft gezeten, als bedevaartsoorden gingen dienen.³⁸ Zij waren, zoals Frijhoff dat zou definiëren, tot seculiere heiligen verheven.³⁹

De geest van de revolutie

In de visie van Wessels, Haitsma Mulier en Grijzenhout lijkt de bevolking van de Republiek dus sterk verdeeld te zijn tegen het einde van de achttiende eeuw tussen de twee politieke kampen. Rosendaal nuanceert dit beeld echter. De historicus moet zich ervan bewust zijn dat deze pamfletten en literatuur geschreven zijn in 'de taal van de revolutie'. Hierbij gaat het om binaire tegenstellingen zoals het oude tegenover het nieuw, voor of tegen de staatsgezinde zaak.⁴⁰

Pieter Geyl trekt sterk in twijfel hoe scherp deze politieke tegenstellingen nog bestonden in de late achttiende eeuw. Tijdens het ballingschap van de Patriotten naar Frankrijk, kreeg nu juist 'de geest van de revolutie' met ideeën over vrijheid, participatie in bestuur en tolerantie richting andersgezinden steeds meer algemeen draagvlak onder de bevolking van de Republiek. Dit verklaart volgens Geyl waarom het volk in 1793, toen de oorlog tegen Frankrijk uitbrak, zo snel de kant van de

³⁴ Rosendaal, *Bataven*, p. 459-460.

³⁵ Ibidem, p. 465-467.

³⁶ F. Grijzenhout, *Feesten voor het vaderland: Patriotse en Bataafse feesten* (Amsterdam 1986), p. 7-9.

³⁷ Grijzenhout, *Feesten voor het vaderland*, p.9-12.

³⁸ Ibidem, p. 20-22.

³⁹ Frijhof, *Heiligen, Idolen, Iconen*, p. 29-30.

⁴⁰ Rosendaal, *Bataven*, p. 458.

Franse revolutionairen koos tegen de stadhouder en de regenten.⁴¹ Deze these van Geyl geeft echter geen verklaring voor het feit waarom het volk, dat kennelijk zo Staatsgezind was, geen massale bijval gaf aan de Patriotten toen ze in 1787 door stadhouder Willem V met de hulp van de koning van Pruisen werden verdreven. De Leidse universitair docent Stephan Klein is van mening dat Geyl gewoon geen oog had voor het proces van ideeënvorming van de Patriotten. Er was al sprake van een uitgebreide anti-monarchale en anti-aristocratische traditie in de Republiek. Vanaf de jaren zestig van de achttiende eeuw radicaliseerde deze beweging onder invloed van de Verlichting, de Amerikaanse Revolutie en uiteindelijk ook de Franse Revolutie. De Patriottenbeweging had volgens Klein hierin de rol van voorloper.⁴²

Zowel Klein als Geyl zien de gebeurtenissen in 1787 wel als katalysator voor een sterke staatsgezinde beweging in de jaren die zouden volgen. Dit is met name te wijten aan het feit dat het regime van stadhouder Willem V niet openstond voor hervormingen. De Oranjegezinden wilden vasthouden aan oude traditionele waarden die niet meer pasten binnen het veranderende wereldbeeld.⁴³ Dit is volgens Klein ook de verklaring waarom de Patriotse geschiedschrijving zich met name keerde tegen het Huis van Oranje en haar bondgenoten en haar helden zocht bij haar tegenstanders.⁴⁴ Rosendaal voegt daaraan toe dat de Patriotten ook nog contemporaine idolen vonden in vooraanstaande politieke leiders, zoals de Gelderse edelman Joan Derk van der Capellen tot den Poll en de Amsterdamse regent Hendrik Hooft, die beiden als martelaren voor hun Patriotse overtuigingen gestorven waren.⁴⁵ Gezamenlijk vormden zij de nationale helden waarmee de Patriotten hun versie van de geschiedenis vertelden.

De Nationaal-Socialistische Beweging

De roerige jaren dertig van de vorige eeuw kenmerkt zich door de opkomst van verschillende sterk ideologische groepen. Fascisme, nationaalsocialisme en communisme kregen in de nasleep van de Eerste Wereldoorlog in heel Europa voet aan de grond. Ondanks haar neutrale status gedurende deze oorlog, was Nederland hier geen uitzondering in. Naar Italiaans en Duits voorbeeld richtte Anton Mussert in 1931 de Nationaal-Socialistische Beweging op. Het idee achter de beweging was dat elk volk zijn eigen natie voorop moest stellen, elke bevolkingsklasse solidair moet zijn met de andere en dat de rechten van het individu ondergeschikt zijn aan het algemene nationale belang.⁴⁶ Het is opmerkelijk dat deze opvattingen over vrijheid en gelijkheid sterk overeen lijken te komen met de opvattingen die de Patriotten over ditzelfde onderwerp hadden.⁴⁷ Nog opvallender is dat ook op het gebied van geschiedschrijving de NSB zich van dezelfde instrumenten lijkt te bedienen. Een direct causaal verband tussen de twee groepen is er echter niet, volgens onderzoeksjournalist en cultuurhistoricus Gerard Groeneveld.⁴⁸

Net als Geyl stelt Groeneveld dat de NSB vooral veel ideeën heeft geïmporteerd van haar grote buitenlandse broers.⁴⁹ In zijn werk *Zwaard van de Geest* stelt hij dat het fascisme en

⁴¹ Geyl, *Patriotten en NSB'ers*, p. 397.

⁴² S.R.E. Klein, *Patriots Republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam 1995), p. 3-4.

⁴³ Geyl, *Patriotten en NSB'ers*, p. 417-418.

⁴⁴ Klein, *Patriots Republikanisme*, p. 42.

⁴⁵ Rosendaal, 'Joannes Conradus de Kock', p. 266.

⁴⁶ G. Groeneveld, *Zo zong de NSB: Liedcultuur van de NSB 1931-1945* (Nijmegen 2007), p. 83.

⁴⁷ Rutjes, *Door gelijkheid gegrepen*, p. 14-17.

⁴⁸ G. Groeneveld, *Zwaard van de geest: het bruine boek in Nederland 1921-1945* (Nijmegen 2001), p. 14-15.

⁴⁹ Geyl, *Patriotten en NSB'ers*, p. 414-415.

nationaalsocialisme een groot belang hechtten aan het geschreven woord. ‘Libro e Moschetto’ waren volgens de woorden van Mussolini zelf zijn belangrijkste wapens.⁵⁰ Vanaf de jaren dertig kwamen er in Italië en Duitsland diverse instituten die literatuur en wetenschap gingen bedrijven vanuit de fascistische leer. Deze instituten organiseerden internationale tentoonstellingen en lezingen om hun ideeën te verspreiden en beïnvloedden daarmee ook diverse Nederlandse academici zoals Felix Timmermans, Jan Eekhout en Jan de Vries. Geschiedenis was hierbij een geliefd onderwerp.⁵¹ De nationaalsocialistische geschiedschrijving kende volgens Groeneveld vijf speerpunten: de geschiedenis van het nationaalsocialisme zelf, de geschiedenis van de Bataven, het benadrukken van een historische en culturele verbintenis tussen Nederland en Duitsland, het in diskrediet brengen van de vijanden van Duitsland en de verheerlijking van nationale helden, zoals Willem van Oranje, Johan van Oldenbarnevelt en Michiel de Ruyter.⁵²

Theater van de nieuwe orde

Deze fascinatie voor geschiedenis was ook terug te vinden in de symbolen en rituelen van de NSB. In het boek *Zo zong de NSB* beschrijft Groeneveld hoe Mussert oog had voor de theatrale tactieken die Mussolini ook succesvol heeft toegepast. Zo gebruikten zij zestiende-eeuwse symbolen zoals de oude Prinsenvlag (oranje-wit-blauw) en de Hollandse Leeuw om een verbintenis te maken met de Opstand tegen Spanje, rood-zwarte vaandels om het idee van ‘bloed en bodem’ uit te dragen en de Delta-driehoek om ‘Nederland rivierenland’ uit te beelden.⁵³ Met strijdlieden en gedichten probeerden de NSB het grote publiek ook voor zich te winnen. Frits Reusch, een Duitse muziekpedagoog, typeerde in 1938 de nationaalsocialistische revolutie niet voor niets als een zingende revolutie. Het gezamenlijk zingen van strijdlieden wekte een algeheel gevoel van saamhorigheid op volgens Reusch. Dit diende als propaganda om meer leden te werven, tegenstanders te bespotten en op te kunnen marcheren.⁵⁴

De NSB had volgens Groeneveld een dringende behoefte aan een eigen, Nederlandse muziekcultuur. Andere politieke en religieuze groeperingen, zoals de katholieken en de socialisten, gebruikten al jaren het lied als strijdmiddel, maar vaak waren dit slechts kopieën van buitenlands werk. De NSB wilde niet meegaan in deze trend en ging daarom op zoek naar oudvaderlandse liederen en schreef daarnaast nieuw materiaal met vooral historische thema’s. George Kettmann, redacteur van het nationaalsocialistische tijdschrift *Volk en Vaderland*, nam hier het voortouw in met publicatie van verschillende oude en nieuwe liederen.⁵⁵ Andere bladen die gelieerd waren aan de NSB volgden al snel dit voorbeeld. *Het Nationale Dagblad*, *De Vorming*, *De Stormmeeuw* en *De Zwarte Soldaat* publiceerden teksten en melodien die door een kleine groep fanatieke NSB-aanhangers met een muzikale achtergrond geschreven werden: Melchert Schuurman, Piet Heins, Jaap van Kersenbergen en Frans Bankman.⁵⁶ Een belangrijk voorbeeld van een oudvaderlands lied dat in een nieuw jasje werd gestoken, is de *Ruytercantate* uit 1893. Dit driedelig muziekstuk werd opnieuw uitgegeven in de *Volk en Vaderland* en vanaf 1941 door het koor van de Jeugdstorm ten gehore gebracht in een nationale tournee die tot het einde van de oorlog zou duren. Admiraal De Ruyter was een rolmodel voor de NSB vanwege zijn militaire geest en vaderlandsliefde.⁵⁷

Naast tijdschriften en muziekstukken was theater de derde pijler van de NSB-propaganda. Volgens cultuurhistoricus Ad van der Logt was het ‘nieuwe theater’ op de eerste plaats bedoeld om de politieke tegenstanders van de NSB belachelijk te maken en te benadrukken hoe miserabel de

⁵⁰ Groeneveld, *Zwaard van de geest*, p. 15.

⁵¹ Ibidem, p. 21-22.

⁵² Ibidem, p. 310-318.

⁵³ Groeneveld, *Zo zong de NSB*, p. 83-84.

⁵⁴ Ibidem, p. 8-9.

⁵⁵ Groeneveld, *Zo zong de NSB*, p. 89-90.

⁵⁶ Ibidem, p. 198-199.

⁵⁷ Ibidem, p. 155-156.

leefomstandigheden waren voor de arbeider tijdens de economische crisis. Sterke antisemitische en nationaalsocialistische elementen werden pas veel later en in mindere mate toegevoegd tijdens de Duitse bezetting. Er zijn maar heel weinig toneelstukken gepubliceerd met een zuiver nationaalsocialistisch vertoog. Wel is er sprake van terugkerende thema's, zoals: verbondenheid met het volk, het volkseigene, nationalistische en historische stofkeuze en heroïsche personages.⁵⁸ Van der Logt legt uit dat met name de Opstand en de Bataafse oudheid gewilde thema's waren onder nationaalsocialistische toneelschrijvers. Belangrijke voorbeelden zijn *De rebel der Nederlanden*, geschreven door Jaap van Kersenbergh, *Harold de skalde* van August Heyting en *Thor's gast* van Otto Erler. Deze toneelstukken waren vaak oudere verhalen die opnieuw werden uitgebracht, maar vervolgens geïnterpreteerd werden met een nationaalsocialistische blik. Zo werd in het toneelstuk van Van Kersenbergh Willem van Oranje neergezet als een antisemiet. Dit toekennen van eigentijdse ideeën aan historische personages of gebeurtenissen noemt Van der Logt retrospectieve transpositie.⁵⁹ Dezelfde tactiek paste de NSB-auteurs ook toe op toneelstukken die gebaseerd waren op de Bijbel of de Griekse Oudheid. In *De bode van Thermopylai* wordt het verhaal van koning Leonidas en zijn driehonderd moedige Spartanen uitgelegd als een historisch parallel, waarin de NSB ondanks hun minderheidspositie toch hun politieke vijanden zou overwinnen.⁶⁰

Via liederen, toneelstukken en tijdschriftartikelen is het dus mogelijk om meer te weten te komen over de politieke ideologie van een groep. Een historicus die zich bewust is van retrospectieve transpositie zal door middel van kritische bronanalyse de historische feiten kunnen scheiden van de politieke boodschap. In deze studie zijn we vooral geïnteresseerd in dit proces en niet zozeer in de historische en politieke feiten op zichzelf. Derhalve zullen we bij het behandelen van de verschillende thema's niet zo zeer gaan kijken naar datgene wat letterlijk geschreven staat, maar meer naar de onderliggende boodschap die de auteur wilde overbrengen en de manier waarop dit gebeurde. Aangezien de Patriottenbeweging en de NSB in hun geschiedschrijving dezelfde tactieken lijken te hebben toegepast maakt het des te interessanter om te kijken welk beeld de twee verschillende groepen hebben willen scheppen en waarom ze dit gedaan hebben.

⁵⁸ A. van der Logt, *Theater van de Nieuwe Orde* (Amsterdam 2008), p. 308-310.

⁵⁹ Ibidem, p. 330-333.

⁶⁰ Ibidem, p. 338-340.

II. Onderzoeksmethode

Voor de analyse is gebruik gemaakt van het digitale archief van de Koninklijke Bibliotheek. Via de websites www.delpher.nl en www.hetgeheugenvannederland.nl kunnen dagbladen, tijdschriften, boeken en pamfletten uit haar collectie worden geraadpleegd. Om te kunnen filteren op relevante archiefstukken zijn de zoekopdrachten afgebakend binnen de periode 1780-1795 voor de Patriottenbeweging en de periode 1930-1945 voor de NSB. Daarnaast zijn alleen stukken van auteurs of uitgevers gebruikt, die actief waren binnen hun beweging.

Voor de Patriotten zorgt dit direct voor een probleem omdat er slechts een paar bekende Patriotse auteurs, zoals Jan Wagenaar en Adriaan Loosjes, onder hun eigen naam publiceerde. Uit angst voor vervolging bleven de meeste schrijvers liever anoniem of gebruikten zij initialen of synoniemen, zoals “vriend van de vrijheid” en “Batavus”. Voor de NSB was dit eenvoudiger te achterhalen. In het boek *Zwaard van de geest* van Groeneveld is een uitgebreid overzicht te vinden van tijdschriften en uitgevers die gelieerd waren aan de partij, maar door de aard van de publicaties zijn helaas niet alle stukken openbaar beschikbaar bij de Koninklijke Bibliotheek. Het archief van de nationaalsocialistische kranten *Volk en Vaderland*, onder redactie van George Kettmann, en *Het Nationaal Dagblad*, onder redactie van Anton Mussert zelf, en de maandbladen *Hamer* en *Volksche Wacht*, beide van uitgeverij De Hamer, waren wel voor analyse beschikbaar.

Om vervolgens archiefmateriaal te vinden dat betrekking heeft tot de diverse deelthema's zijn niet alleen de eigen namen van de historische figuren gebruikt, maar ook bijnamen, alternatieve spellingen en trefwoorden die te maken kunnen hebben met de persoon in kwestie. Zo is bij Willem van Oranje bijvoorbeeld gezocht op de zoektermen: 'Willem van Oranje', 'Willem de Zwijger', 'Spanje', 'Filips II', 'Philips II' en 'Balthasar Gerards'; en bij Hugo de Groot op de zoektermen: 'Hugo de Groot', 'Huig de Groot', 'Grotius' en 'Loevestein'. Deze combinatie van zoektermen zorgt voor een zo groot mogelijke verzameling van relevante zoekresultaten. Echter kan niet voorkomen worden dat er veel onbruikbaar materiaal bijzit met eigen namen die zo algemeen in gebruik zijn als 'Willem', 'Oranje', 'De Groot' en 'De Witt'.

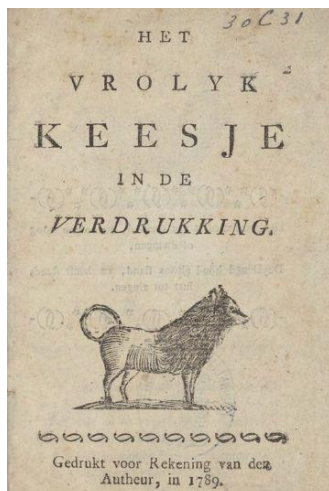
De gevonden resultaten zijn vervolgens geïnventariseerd op basis van inhoud, gesorteerd op datum en gegroepeerd op inhoudelijke thematiek. In de uitwerking van de analyse zullen de deelthema's derhalve ook in die volgorde worden besproken, met telkens het eerste deel dat zich focust op de archiefstukken van de Patriottenbeweging en het tweede deel dat zich richt op de NSB. De deelthema's zelf zijn chronologisch gesorteerd op basis van de periode waarin de historische figuren zelf leefden: De Bataafse mythe, Willem van Oranje, Johan van Oldenbarnevelt, Hugo de Groot, Michiel de Ruyter, de gebroeders De Witt en Joan Derk van Capellen tot den Poll. In de conclusie zullen de bevindingen van de diverse deelthema's met elkaar worden vergeleken.

III. Analyse

De Bataafse Mythe

Zoals eerder benoemd had de Bataafse mythe een belangrijke plek in de retoriek van de Patriotten. Het idee van een welvarende Bataafse oudheid was aan het einde van de achttiende eeuw al sterk achterhaald, maar volgens Haitsma Mulier geloofde de Patriotten er toch heilig in. De reden dat wij hieraan refereren als een Bataafse ‘mythe’ zit ook dan veelal in het feit dat er meer sprake is van contemporaine mythevorming ten behoeven van de eigen politieke identiteit, dan echte geschiedschrijving. Zo gebruikten de Patriotten de Bataven om het idee over te brengen dat er in de oudheid al kleine boerengemeenschappen waren die de principes van volksvertegenwoordiging en burgerbewapening toepasten. Vreemde bezetters zoals de Romeinen, Franken en uiteindelijk de Habsburgers zouden deze vrije volksaard hebben aangetast en de sterke, verenigde natie hebben opgesplitst.⁶¹ De Patriotten zien de tijd van de Bataven als een Romantische ideaalbeeld waaraan zij hun eigen politiek ideeën kunnen spiegelen. Zo worden in het anonieme werk *de Vaderlandsche bibliotheek* uit 1789 Bataven beschreven als zorgvuldige en kundige lieden, die door hun opvattingen over vrijheid en gelijkheid door de Romeinen als hun gelijke werden beschouwd. Dit is een kenmerk van het Bataafse volk, dat volgens de auteur altijd voort is blijven leven.⁶² De schrijver van *De Godsdienstvriend* koppelt het Patriotse ideaal van gelijkheid voor alle godsdienstige gezindten ook aan de Bataafse volksaard. Bataven zouden altijd zeer tolerant zijn geweest richting andere volkeren en religies. Zij stelden het algemene belang altijd boven het eigen belang en dit is iets waar de contemporaine lezers een voorbeeld aan zouden moeten nemen.⁶³

Niet alleen de volksaard van de Bataven moest de Patriotten inspireren, maar ook hun daden. Het verhaal van de Bataafse generaal Claudius Civilis die een vrijheidstrijd tegen de Romeinse onderdrukkers zou hebben geleid, inspireerde sinds het begin van de Republiek al liederen en toneelstukken. Het parallel tussen de Opstand der Bataven en de Opstand tegen Spanje was een

Afb. 1: boekomsflag *Het vrolyk keesje in verdrukking* (1789)

populair motief dat ook in Patriotse werken werd aangehaald. Adriaan Loosjes, een Haarlemse toneelschrijver en uitgever, die bekend is geworden door de oprichting van de Patriotse gezelschappen *Leerzaam Vermaak* (1785) en de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (1789), schreef in 1799, vier jaar na de Bataafse omwenteling, het toneelstuk *De Bataven*. In dit historisch stuk beschrijft Loosjes de Opstand der Bataven, maar legt hij een duidelijke connectie naar zijn eigen tijd. De Bataven hebben zich “vrijgevochten van staf en kroon” en “tirannie bestreden”, daarmee bedoelt Loosjes eerder stadhouder Willem V mee dan de Romeinen.⁶⁴ De bekende Patriotse dichtster Petronella Moens maakt in haar werk *Vriendin van het Vaderland* ook gebruik van een dergelijke historische vergelijking. Ze beschrijft hoe Willem V, een “Duitse prins”, net zo makkelijk door de Bataven is verjaagd als de Romeinen, Franken en Noormannen voor hem.⁶⁵

⁶¹ Haitsma Mullier, ‘De Bataafse mythe opnieuw bekeken’, p. 359-365.

⁶² NN, *Vaderlandsche bibliotheek van wetenschap, kunst en smaak* (Amsterdam 1789).

⁶³ NN, *De godsdienstvriend* (Amsterdam 1789).

⁶⁴ A. Loosjes, *De Bataven* (Haarlem 1799).

⁶⁵ P. Moens, *Vriendin van het Vaderland* (Amsterdam 1799).

Een ander voorbeeld vinden we in het anonieme liederenboek *Het vrolijk keesje in de verdrukking* uit 1789. Hierin legt de auteur uit dat de Patriotten trots moeten zijn op het feit dat ze door hun tegenstanders 'keeshonden' worden genoemd. Kezen zijn fel, maar trouw net als de Bataven. Zij moeten het dus als een geuzenaam aannemen, want net als de Bataven Rome hebben verslagen, zullen de 'kezen' hun tegenstanders verslaan.⁶⁶

De Bataven als vrijheidsstrijders en voorvechters van gelijkheid bleven dus politiek exemplarisch voor de Patriottenbeweging. De NSB zag de Bataven ook als hun grote historische voorbeelden, maar interpreteerde de Bataafse mythe op verschillende vlakken toch anders. Zo werd zij gebruikt om Nederlands kolonialisme in Zuid-Afrika en Indonesië te rechtvaardigen. Het nationaalsocialistische dagblad *Volk en Vaderland* beschrijft in 1940 kolonialisme als een "voorzetting van de Germaanse volksverhuizing" en "onderdeel van het Groot-Nederlandse plan". De strijd die de Nederlandse kolonisten hebben geleverd tegen de Britten in de Boerenoorlog was te vergelijken met de strijd van de Bataven tegen Rome.⁶⁷ Deze verbintenis tussen de Opstand der Bataven en de nationaalsocialistische gedachte van Groot-Germanië bleef een populair thema tijdens de oorlog. De Duitse bezetting werd gerechtvaardigd met het idee dat Bataven en Duitsers broedervolken zijn.⁶⁸ In een tweedelig artikel in *Het Nationale Dagblad* van november 1943 legt redacteur N.H. de Hertog uit waarom Nederlanders Duitsland zouden moeten steunen gedurende de oorlog. Tijdens de Opstand der Bataven waren de Germanen, de voorvaders van de Duitsers, ons te hulp gekomen en nu was het onze heilige plicht deze bloedschuld terug te betalen met "zwaardhulp en saamhorigheid". Nederland zou als bufferstaat dienen voor het Groot-Germaanse Rijk.⁶⁹

Dicht hierop liggen natuurlijk de nationaalsocialistische ideeën van rassenleer. Zoals Van der Logt in zijn werk al aangaf wordt dit pas onderdeel van de NSB-visie gedurende de oorlog.⁷⁰ In 1937 kunnen we nog een artikel in de *Volk en Vaderland* terugvinden waarin de redactie duidelijk wil aangeven dat Bataven een eigen taal, cultuur en volksaard hebben, die losstaat van de Duitsers,⁷¹ maar in 1942 is de redactie van *Het Nationale Dagblad*, een andere krant gelieerd aan de NSB, er heel duidelijk in dat de Bataven behoren tot het Germaanse ras en dat zij zich daarom zuiver moeten houden van andere bevolkingsgroepen.⁷²

Dit idee werd verder uitgewerkt door verschillende publicaties van uitgeverij De Hamer. In haar bladen *Hamer* en *Volksche Wacht* publiceerde zij veelvuldige artikelen over onze Germaanse voorouders, die inhoudelijk nog vrij wetenschappelijk lijken, maar duidelijk als doel hebben de contemporaine lezers van een bepaalde ideologie te overtuigen. Zo noemt een artikel in de *Hamer* van oktober 1940 de Germanen échte boeren met een grote kennis van agricultuur. Gewone mannen, die door hard werken zichzelf onderhielden.⁷³ In een ander artikel beschrijft de *Hamer* Germanen als een echt handelsvolk, die gedurende de oudheid al in heel Europa actief waren.⁷⁴ Dit beeld van Germanen als boeren, arbeiders en handelaars was bedoeld om de arbeiders en de middenstand aan te spreken, de doelgroep die de NSB als hun voornaamste achterban zag. Hoe

⁶⁶ NN, *Het vrolijk keesje in de verdrukking* (1789).

⁶⁷ Red., 'Het vergeten epos', in: *Volk en Vaderland* (20-09-1940).

⁶⁸ Red., 'Zijn wij Duitsers', in: *Volk en Vaderland* (27-11-1942)

⁶⁹ N.H. den Hertog, 'Germaanse saamhorigheid', in: *Het nationale dagblad* (25-11-1943) en Red., 'Zwaardhulp en saamhorigheid: de les der geschiedenis', in: *Het nationale dagblad* (26-11-1943).

⁷⁰ Van der Logt, *Theater van de Nieuwe Orde*, p. 308-310.

⁷¹ Red., 'Volksche cultuur', in: *Volk en Vaderland* (29-01-1937)

⁷² Red., 'Ras: veel omstreden begrip', in: *Het nationale dagblad* (28-07-1942).

⁷³ Red., 'Oogst en boeren: 4000 jaar geleden', in: *Hamer* (01-10-1940), p. 9-14.

⁷⁴ Red., 'Wegen uit voorhistorische tijden', in: *Hamer* (01-02-1941)

onschuldig als dit lijkt, zien we tussen deze pseudo-wetenschappelijke artikelen ook de ideeën van de rassenleer terugkomen. In een uitgave van de *Volksche Wacht* uit februari 1941 zien we bijvoorbeeld hoe het blad onderscheidt maakt tussen de verschillende Indo-Germaanse culturen die in ons land sinds de Oudheid zouden voorkomen op basis van plattelandscultuur: Friezen, Kelten, Romeinen en Saksen. Er wordt door de redactie gewaarschuwd dat bij “rasvermenging” deze volksculturen ten onder zullen gaan.⁷⁵

De associatie van Bataven met de Germaanse saamhorigheid en de rassenleer zijn kenmerkend voor het nationaalsocialistisch gedachtegoed, maar zijn absoluut niet terug te vinden in het gedachtegoed van de Patriottenbeweging. De Patriotten en de NSB zagen beide de Bataven als onze ‘edele voorouders’, maar de reden om deze mythe in stand te houden verschilde bij beide partijen sterk. Hierbij zien we een duidelijk voorbeeld van retrospectieve transpositie, waarbij de eigen politieke ideeën werden toegepast op de geschiedenis. Dit is een patroon dat we bij de andere deelthema’s ook zullen terugzien.

Willem van Oranje (1533-1584)

De Vader des Vaderlands vormt in zijn hoedanigheid als nationale held voor de Patriotten en de NSB een probleem. Zij kunnen niet ontkennen dat Willem van Oranje een belangrijke bijdrage heeft geleverd aan de Opstand tegen Spanje. Bij beide groepen heeft hij dan ook een iconische status. Daarentegen staat hij ook symbool voor het oude regime: Het Huis van Oranje. Met name de Patriottenbeweging heeft veel moeite gehad dit duale karakter van deze nationale held te rijmen met hun eigen gedachtegoed. Rosendaal legt uit dat zij deze kwestie oplosten door te stellen dat de opvolgers van Willem van Oranje afvallige zonen waren, die het gedachtegoed van hun edele voorvader geen eer aan konden doen. Dit gaf het volk recht om opnieuw in opstand te komen.⁷⁶

Een voorbeeld hiervan vinden we in het toneelstuk *Zamenspraaken tusschen een Batavisch meisje en een prinsgezind minnaar* van een anonieme auteur, die zich Batavus Secundus noemt, uit 1780. In dit dialoog tussen een mondig Patriots meisje en haar Oranjegezinde verloofde, zegt zij: “Gij zijt niet Willem den eersten maar, prins Willem den vijfde gezind (...) Hij is onze prins niet, wij hebben ons na Spanje vrij verklaard”. Terwijl Willem I nu juist een tiran had verjaagd, gedraagt Willem V zich als een despoot, volgens de toneelschrijver.⁷⁷ In een ander toneelstuk, *De Oranje arend geknipt door eenen vogel*, zien we eenzelfde thema terugkomen. In een discussie tussen een rijke boekenverkoper “meneer de Arend” en zijn Patriotse knecht “meneer de Vogel” maakt de jongeling zijn meester duidelijk dat Willem I de held van het volk was en dat Willem V de vijand is: “met strop aan oranje galg zijn wij weer tot slaaf gemaakt”.⁷⁸ Er wordt een beeld geschapen waarin Willem van Oranje een held van het gewone volk is en stadhouder Willem V alleen de rijken gunstig gezind is.

Dit beeld was echter niet statische en werd gedragen onder elke Patriot. Een kleine tien jaar later zien we dat auteurs kritische noten zetten bij de motieven van Willem van Oranje. In het liederenboek *Het vrolyk keesje in de verdrukking* wordt Willem I wel nog geprezen om zijn bijdrage aan de strijd tegen Spanje, maar stelt de auteur dat dit niet volledig belangeloos was: “Den eerste Willem van dien Naam deed Spanje’s hoogmoed wijken. Hij was zeker door en door bekwaam maar

⁷⁵ F.C. Bursch, ‘Rassenkunde, Oudheidkunde, Volkskunde’, in: *Volksche Wacht* (jaargang 5, nr. 8, februari 1941).

⁷⁶ Rosendaal, *Bataven*, p. 458-459.

⁷⁷ NN, *Zamenspraaken, tusschen een Batavisch meisje, en een prinsgezind minnaar, over den jongst voorledenen en den tegenwoordigen tijd* (1780).

⁷⁸ NN, *De Oranje arend geknipt door eenen vogel. Of Den Oranje boekverkoper op prinsjes dag gefnuikt. Koddig en in deeze dagen, leezenswaardigen zinnebeeldig tooneelspel* (1780).

om hem te verrijken sloeg hij de eerste hand aan het werk ten nadeel van ons Land en Kerk.”⁷⁹ In het toneelstuk *De wapening der landlieden* van een anonieme auteur, die zich F.v.A noemt, is de toon tegen Willem van Oranje nog feller. De toneelschrijver beschuldigt Willem van list en bedrog. Met “goddeloze handelswijze en verregaande ongeoorloofde intriges” zou hij de Staten-Generaal hebben misleidt, opdat zij de soevereiniteit aan hem hebben overgedragen.⁸⁰

Ten tijden van de Bataafse Republiek heeft dit negatieve beeld uiteindelijk de overhand gekregen. In het artikel ‘Invallende Gedachte’ uit de *Bataafsche Leeuwarder Courant* reflecteert de auteur op de Bataafse omwenteling van 1795 door te stellen: “Der batavieren moed overwon den dwang van Spanje en brak ook uiteindelijk het juk van Willem van Oranje.”⁸¹ Willem I wordt hierin vereenzelvigd met het oude regime en er is dus geen plaats meer voor hem als nationale held. Het heldenbeeld dat de Patriotten hadden omtrent Willem I is door de politieke omwenteling volledig omgeslagen. Waar hij eerst nog een icoon was voor de vrijheid, was hij twee decennia later een icoon voor tirannie en onderdrukking. In de geschiedschrijving van de NSB is een andere ontwikkeling te zien.

In hun beginjaren waren de NSB-leden nog grote fans van het Oranjehuis. Zij waren sterk van mening dat er meer macht naar het koningshuis moest. In de *Volk en Vaderland* van december 1932 stelt de redactie dat een volksvertegenwoordiging in hun ogen ondemocratisch is, omdat alleen de belangen van de elite worden behartigd door het parlement en dat het beter zou zijn voor het gewone volk om de situatie terug te draaien naar de tijd voor de Franse Revolutie. Een alleenheerser in de vorm van een Oranje zou beter hun belangen behartigen, dan een koning die niets meer is dan een “marionet van het parlement”.⁸² Dit concept van ‘Oranje soeverein’ blijft lange tijd populair onder de NSB-aanhang. Willem van Oranje zou hebben gevochten voor de belangen van de arbeiders en de middenstand tegen de “Patriotse” regenten en edelen.⁸³ Redacteur George Kettmann, die zichzelf de “jonge leeuw” noemt in deze publicatie, schrijft in juli 1938 ter ere van de sterfdag van Willem van Oranje een uitgebreid artikel waarom Willem I volgens hem de Vader des Vaderlands is. Hij zou met zijn strijd tegen Philips II het eens verdeelde volk verenigd hebben tot een nationale eenheid en door deze volkseenheid na te streven volgt de NSB, volgens Kettmann, in de voetstappen van deze grote Nederlander.⁸⁴ Een jaar eerder publiceerde de krant al een tweedelig artikel genaamd ‘Staatskundige brieven’ waarin de redactie een link legt tussen het koningschap en de Bataafse mythe. Onze voorouders kende volgens de auteur een regering van vorsten, ‘Reges’ genaamd, die gekozen werden uit het midden van het volk en het hoogste regeerrecht bezaten. Door zijn daden in de Opstand tegen Spanje heeft Willem van Oranje dezelfde status verdiend. Als stichter en stamvader van onze nationale staat heeft Willem, volgens *Volk en Vaderland*, voor hem en zijn nageslacht het recht op soevereiniteit verkregen.⁸⁵ Het idee dat Willem van Oranje een nationale eenheid van ons land zou hebben gemaakt, blijft hierbij een terugkerend argument. Het federale karakter van de Republiek en de politieke rol die de stadhouders hierbinnen hebben gespeeld, wordt volledig genegeerd door de auteurs.

Aan het begin van de Duitse bezetting lijkt dit positieve beeld dat de NSB heeft van Willem van Oranje nog ongewijzigd. Willem I blijft voor de partij een historische legitimatie voor dictatuur,

⁷⁹ NN, *Het vrolyk keesje in de verdrukking* (1789).

⁸⁰ NN, *De wapening der landlieden* (1789).

⁸¹ Red., ‘Invallende gedachten’, in: *Bataafsche Leeuwarder courant* (03-11-1798).

⁸² Red., ‘Oranje Soeverein’, in: *Volk en Vaderland* (02-12-1932).

⁸³ Red., ‘Kroont met ijzer den arbeider keizer’, in: *Volk en Vaderland* (17-06-1933).

⁸⁴ G. Kettmann, ‘De sterfdag van prins Willem’, in: *Volk en Vaderland* (08-07-1938).

⁸⁵ Red., ‘Staatskundige brieven’, in: *Volk en Vaderland* (24-09-1937) en (01-10-1937).

maar het contemporaine Oranjestad is wel bij de NSB uit de gratie gevallen. In 1940 verschillen er diverse artikelen die Anton Mussert en Adolf Hitler vereenzelvigen met Willem van Oranje. Zo schrijft de *Volk en Vaderland* dat Mussert en Willem veel gemeen hebben: beide wisten ze niet waaraan ze begonnen toen ze deel gingen nemen aan de oorlog, beide hadden geen hoop op een goede uitkomst, maar ze wisten dat het hun heilige plicht was.⁸⁶ *Het Nationale Dagblad* maakt een paar maanden later een vergelijking tussen Hitler en Willem: beide waren grote Duitsers die van Nederland een sterke verenigde natie wilde maken. Zij zouden beide streven naar een Groot-Nederland, waarin alle Nederlandstaligen samen zouden wonen, kortom: een vereniging van Nederland en België. De bezetters zetten alleen maar het werk van Willem van Oranje voort, volgens de redactie van de krant.⁸⁷ Zoals Van der Logt in zijn werk al opmerkte, wordt Willem van Oranje in deze periode neergezet als een aanhanger van de NSB-ideologie.⁸⁸

Afb. 2: krantenknipsel *Volk en Vaderland* (07-07-1944)

Naar mate de oorlog vordert slaat dit beeld echter om. In 1941 laat de *Volk en Vaderland* zich voor het eerst kritisch uit richting het Oranjestad. De vlucht van koningin Wilhelmina naar Engeland wordt omschreven als een laffe daad en in een uitgebreid artikel wordt beschreven hoe de Oranjes in het verleden altijd al de joden hebben ondersteund.⁸⁹ Deze vervlechting met de Oranjes en het vijandsbeeld tegenover de joden en Engeland versterkte alleen maar met de jaren. Zo schreef Pieter Emiel Keuchenius, redacteur van *Het Nationale Dagblad* en lid van zowel de NSB als de Nederlandse SS, dat Willem II en Willem III joden onder valse voorwendselen ons land hebben binnengelaten en dat zij zich sindsdien door joden hebben laten adviseren aan het hof.⁹⁰ Net als de Patriottenbeweging voor 1795 lijkt de NSB in de eindfase van de oorlog moeite te hebben met de heldenstatus van Willem van Oranje. Voor alsnog bleef de haat vooral gericht op het contemporaine koningshuis en Willems zonen. De liefde voor de Vader des Vaderlands ging niet volledig verloren, maar werd wel getemperd. Zo schrijft de *Volk en Vaderland* in juli 1944 dat Willem van Oranje geen fanaticus was, maar een man met brede blik. Hij ging geen gevaren uit de weg en hij is gestorven voor het vaderland, wetende dat hij de dood tegemoet ging.⁹¹ Deze beschrijving van Willems dood kan meer gezien worden als een oproep voor de contemporaine lezer, dan een puur historische feit. Met het keerpunt van de oorlog in juni 1944 lijkt de NSB zich op te maken voor een eindstrijd. Willem van Oranje blijft daarbij onbetwist, net als voor de oorlog, hun beschermheilige, zelfs al is zijn betekenis wel veranderd. Waar hij voor de oorlog icoon stond voor het idee 'Oranje soeverein' ontwikkelde hij zich gedurende de oorlog naar een icoon van plichtsbesef. Vooral deze laatste waarde zal een terugkerend ideaal blijken te zijn binnen de geschiedschrijving van zowel de NSB als de Patriottenbeweging.

⁸⁶ Red., 'Oranje, Mussert en anderen', in: *Volk en Vaderland* (05-01-1940).

⁸⁷ Red., 'Amsterdammers luisteren naar de leider: Groot Nederland', in: *Het Nationale Dagblad* (14-06-1940).

⁸⁸ Van der Logt, *Theater van de Nieuwe Orde*, p. 330-333.

⁸⁹ Red., 'Uit de geschiedenis van de joden in Nederland', in: *Volk en Vaderland* (04-07-1941).

⁹⁰ P.E. Keuchenius., 'Rituele steden in Holland', in: *Het Nationale Dagblad* (02-07-1944).

⁹¹ H. Plaizier., 'Deze week herdenken wij: Willem van Oranje', in: *Volk en Vaderland* (07-07-1944).

Johan van Oldenbarnevelt (1547-1619)

Waar Willem van Oranje als held moeilijk te vereenzelvigen was met de anti-Orangistische visie van de Patriotten, lijkt een historische personage zoals Johan van Oldenbarnevelt zich beter voor deze zaak te lenen. Vooral in de jaren 1790 was de Patriottenbeweging op zoek naar sterke staatsgezinde politici uit het verleden die een tegenwicht konden bieden in de beeldvorming tegen de Oranjes. Van Oldenbarnevelt was in vele opzichten hiervoor een geschikte kandidaat. Als raadspensionaris en landsadvocaat van Holland was hij de machtigste politicus van zijn tijd. Tijdens het machtsvacuüm, dat viel na de dood van Willem van Oranje in 1584, heeft hij zich bewezen als een uiterst bekwaam staatsman. Toen prins Maurits oud genoeg was om in zijn vaders voetsporen te treden, ontstond er een machtsstrijd tussen de twee staatslieden, die Van Oldenbarnevelt met de dood moest bekopen. Dit maakte Van Oldenbarnevelt een martelaar voor de staatsgezinde zaak.

Een voorbeeld van deze visie is te vinden in het werk van de Patriotse historicus Jan Wagenaar. In zijn boek *Historische verhandeling* uit 1788 uitte hij felle kritiek op de wijze waarop prins Maurits de soevereiniteit van de Staten-Generaal zou hebben ondermijnd en hoe Van Oldenbarnevelt dit heeft proberen te voorkomen.⁹² Een jaar later schreven Petrus Conradi en Volkert van der Plaats een vervolg op Wagenaars werk, waarin Van Oldenbarnevelt de Vader des Vaderlands genoemd wordt. De auteurs waren van mening dat de raadspensionaris afmaakte waar Willem I aan begonnen was, omdat hij meer macht naar de volksvertegenwoordiging wist toe te trekken en zo de idealen van de klassieke republiek nastreefde. Prins Maurits was niet meer dan een afvallige zoon, die niets begrepen had van zijn vaders erfenis.⁹³ Van Oldenbarnevelt was een slachtoffer van tirannie. In *Het vrolijk keesje in de verdrukking* komt ook een passage hierover voorbij: "Hij (Maurits) liet den grijze Barnevelt de grote schande lijden en deed hem als boevenrot onthoofden, op een moord-schavot. Zo leeft men aan de hoven en roept men 'Oranje boven'!"⁹⁴ Het Patriotse *Genootschap van liefhebber der vrijheid* bracht in 1793 een boek uit waarin zij stellen dat de Staten-Generaal lange tijd gegronde reden had om prins Maurits te wantrouwen. Hij misbruikte zijn positie als aanvoerder van het leger om zijn eigen belang te dienen, waar Van Oldenbarnevelt handelde uit het landsbelang. De familie Oranje zou altijd al uit zijn op oorlog en geen vrede willen koesteren.⁹⁵ Van Oldenbarnevelt was voor de Patriotten een icoon voor burgerrepresentatie, trouw en plichtsbesef. Jacobus Kok en Jan Fokke, twee historici in navolging van Wagenaar, prijzen hem dan ook als "een dappere patriot, hij stond zijn meester bij tot aan het schavot".⁹⁶

In de geschiedschrijving van de NSB neemt Van Oldenbarnevelt een beduidend minder prominente plek in. In 1944 is er een artikel over hem in de *Volk en Vaderland* te vinden, waarin hij wordt genoemd als de voortzetter van het werk van Willem van Oranje, die opgeofferd werd door prins Maurits in een krampachtige poging om de macht naar zich toe te trekken.⁹⁷ Meer dan een sneer richting het Oranjehuis, zoals we dat al eerder hebben gezien bij Willem I is het dan ook niet. Een verklaring voor deze absentie zou kunnen zijn dat Van Oldenbarnevelt enerzijds een tegenhanger is van de Oranjes, die bij de NSB lange tijd nu juist veel steun konden verwachten en anderzijds stond

⁹² J. Wagenaar, *Historische verhandeling over de natuur, uitneemendheid en paalen der waardigheid van stadhouder in de Vereenigde Provinciën* (Amsterdam 1787).

⁹³ P. Conradi en V. van der Plaats, *Amsterdam, in zyne geschiedenissen in zyne geschiedenissen en regeeringe, beschreeven. Om te dienen ten verfolge op het werk van Jan Wagenaar* (Amsterdam 1788).

⁹⁴ NN, *Het vrolijk keesje in de verdrukking* (1789).

⁹⁵ NN, *Vaderlandsch huisboek, of De verklaringen, betuigingen, en beloften van den stadhouder [...] vergeleeken met zyne daaden* (1793).

⁹⁶ J. Kok en J. Fokke, *Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden* (1795).

⁹⁷ Red., 'Deze week herdenken wij: Johan van Oldenbarnevelt', in: *Volk en Vaderland* (25-08-1944).

de landadvocaat ook voor de regenten-aristocratie en de rijke elite. Hij was geen 'held van het volk', zoals Willem de Zwijger dat was en daarom minder bruikbaar in de NSB-propaganda. Hierin zien we het idee terugkomen dat een held alleen maar relevant is voor een politieke groep als hij binnen hun vertoog gebruikt kan worden, anders wordt hij liever vergeten.

Hugo de Groot (1583-1645)

Opvallend is dat Hugo de Groot, een rechtsgeleerde en politiek medestander van Van Oldenbarnevelt, nu juist wel een populaire historisch figuur was bij de NSB. In de werken van Patriotten wordt hij vaak genoemd samen in een rijtje met Van Oldenbarnevelt en De Witt wanneer het gaat om staatsgezinde helden.⁹⁸ Daarnaast wordt hij geprezen om zijn werk op juridisch gebied. Zo omschreef Jan Fokke in 1799 in een vervolg op zijn werk met Jacobus Kok, De Groot als "Europa's Wonder, dat geleerdheid doet verstommen".⁹⁹ De rol die de NSB hem toedicht is echter veel *groter*.

In 1941 verscheen in het *Handboek der ethiek* van de Groningse theoloog Willem Jan Aalders een stuk over Hugo de Groot waarin wordt ingegaan op zijn ideeën over natuurrecht en hoe hier gemeenschapszin en de noodzaak van oorlog voeren uit voortvloeit.¹⁰⁰ Natuurrecht betekent het recht van de sterkste, een idee dat nationaalsocialisten graag gebruikten om ideeën van antisemitisme en *Lebensraum* te rechtvaardigen. Net als bij Willem van Oranje, maakte de NSB bij Hugo de Groot gebruik van retrospectieve transpositie om te laten lijken dat De Groot nationaalsocialistische ideeën zou ondersteunen.

Hoewel Aalders geen uitgesproken nationaalsocialist was, bleef dit idee van De Groot en natuurrecht een populair thema onder de NSB-aanhang. Zo omschreef *Het Nationale Dagblad* Hugo de Groot als een strijder voor nationale eenheid en gemeenschapszin¹⁰¹ en noemt *Volk en Vaderland* hem als de bedenker van het 'volksrecht', een uitbreiding op natuurrecht, waarbij het belang van de gemeenschap het individueel belang overstijgt.¹⁰² Het beeld van Hugo de Groot dat er onder de NSB-aanhang bestond bleef daarmee vrij eenzijdig.

Michiel de Ruyter (1607-1676)

In hun zoektocht naar anti-Orangistische helden, zochten de Patriotse geschiedschrijvers niet alleen naar historische tegenstanders van het Oranjehuis, zoals Van Oldenbarnevelt en De Groot, maar ook naar militaire helden die hebben gevochten voor het landsbelang. In de late achttiende eeuw was de strijd met Engeland een zeer actueel onderwerp. De nederlaag van de Vierde Engels-Nederlandse Zeeoorlog (1780-1784) lag nog vers in het geheugen en auteurs haakten graag aan op het anti-Brits sentiment dat onder de Nederlandse bevolking leefden. Michiel de Ruyter, die als admiraal een grote rol heeft gespeeld tijdens de voorgaande drie zeeoorlogen tegen Engeland, was daarmee de aangewezen held. In het anonieme toneelstuk *Schimmen van De Ruyter* wordt de admiraal neergezet als de held van het gewone volk, die de strijd opneemt tegen Engeland en de adel.¹⁰³ Engeland wordt als onredelijk en oneerlijk gezien. De toneelschrijver stelt dat dit een aangeboren kwaal is, die nog

⁹⁸ Red., 'Samenspraak in het Rijk der Doden', in: *Oprechte Haarlemse Courant* (06-11-1764).

⁹⁹ J. Fokke, *Byvoegzels op het vaderlandsch woordenboek* (1799).

¹⁰⁰ W.J. Aalders, *Handboek der ethiek* (1941).

¹⁰¹ Red., 'Hugo de Groot: een belanghebbende rede van professor Van Eijsinga te Leiden', in: *Het Nationale Dagblad* (19-03-1942).

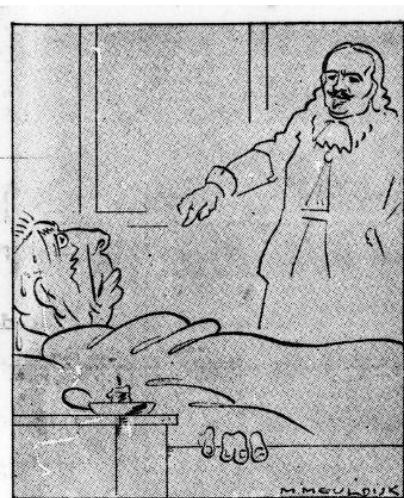
¹⁰² Red., 'Deze week herdenken wij: Hugo de Groot', in: *Volk en Vaderland* (14-04-1944).

¹⁰³ NN, *De schimmen van Michiel de Ruyter* (Arnhem 1780), p. 7-9.

steeds voortleeft.¹⁰⁴ De adel wordt neergezet als profiteur die hun rang en titel alleen hebben verworven dankzij de daden van hun voorouders, terwijl De Ruyter bewezen heeft zijn heldenstatus waard te zijn.¹⁰⁵ Adriaan Loosjes schreef in de inleiding van zijn verzamelwerk *M.A. de Ruyter in X Boeken*, aan het einde van de Vierde Zeeoorlog, dat de Britten altijd al overmoedig en roekeloos zijn geweest en dat de heldenmoed van De Ruyter ons zou moeten inspireren tot een nieuwe strijd tegen onze Engelse aartsvijand.¹⁰⁶ De woorden van Loosjes klinken verbitterd.

De nederlaag tegen Engeland zat de Patriotten ook nog lange tijd dwars en was voor de beweging een belangrijk argument tegen het Oranjehuis, omdat stadhouder Willem V als een incompetente staatsman werd gezien. Dit sentiment is onder ander terug te vinden in de oprichting van een standbeeld ter ere van Michiel de Ruyter in 1788. De Ruyter werd neergezet als een toonbeeld van burgertrouw en heldenmoed. Op het standbeeld luidde het belerende opschrift: "Zo wint ge uw oude roem, Bataven, eens terug!"¹⁰⁷ In het werk van Jan Floris Martinet, *Het Vereenigd Nederland* uit 1788 haalt de natuurkundige historicus veelvuldig voorbeelden aan uit de geschiedenis, waarbij hij laat zien dat de stadhouders Maurits, Willem II en Willem III een gefaald beleid hebben gevoerd. Michiel de Ruyter en Johan de Witt waren de enige staatslieden die sterk genoeg waren om weerstand te bieden tegen Engeland.¹⁰⁸ Willem V zou alleen maar de neerwaartse lijn van zijn voorvaders voortzetten.

Het is dan ook niet verwonderlijk dat na de Bataafse omwenteling De Ruyter een populaire held bleef. In 1769 lijkt er een ware hype te ontstaan voor de verkoop van biografieën over het leven van de zeeheld. Diverse kranten berichten erover. De *Groninger courant* en de *Rotterdamse courant*

„Het verwondert me en het doet me leed, dat de Heeren de vlag van den Staat zoo wagen!”

Afb. 3: krantenknipsel *Volk en Vaderland* (09-03-1935)

raden in hun recensies aan dat iedere jongeling het boek gaat lezen, want De Ruyter is een schoolvoorbeeld van vaderlandliefde, die met zijn militaire successen een grote bijdrage heeft geleverd aan de bloeitijd van het vaderland.¹⁰⁹

Het militaire karakter van de De Ruyters heldenstatus bleek ook een populair thema ten tijden van de NSB. De eerste verwijzingen naar De Ruyter vinden we in een artikel van *Volk en Vaderland* uit 1934 waarin de redactie zich beklaagt over het gebrek aan respect dat andere politieke partijen lijken te tonen jegens de zeeheld.¹¹⁰ Nederland zou geen besef hebben van hun eigen historie en de grote overwinningen van De Ruyter. De onderliggende politieke basis van dit verwijt, komt vanwege de toenmalige bezuinigen op de Nederlandse marine. De redactie van de nationaalsocialistische krant plaatste daarop een spotprent van premier Colijn die 's nachts bezocht werd door de geest van De Ruyter die hem op zijn plichten deed wijzen.¹¹¹ In

¹⁰⁴ NN, *De schimmen van Michiel de Ruyter*, p. 13.

¹⁰⁵ Ibidem, p. 14-15.

¹⁰⁶ A. Loosjes, *M.A. de Ruyter in X Boeken* (Haarlem 1784), p. 4-6.

¹⁰⁷ P. Nieuwland, 'Op de beeltenis van M.A. de Ruyter geplaatst', in: *Algemene konst- en letter-bode, voor meer- en min-geoeffenden: behelzende berigten uit de geleerde waereld, van alle landen* (Leiden 1788), p. 59.

¹⁰⁸ J.F. Martinet, *Het Vereenigd Nederland* (Amsterdam 1788), p. 317-319.

¹⁰⁹ Red., 'Tot een handboek voor 's Lands Helden ter Zee', in: *Groninger courant* (25-03-1796) en Red., 'M.A. de Ruyter', in: *Rotterdamse courant* (22-03-1796) en (01-03-1796).

¹¹⁰ Red., 'Hoe de Nederlandse natie zichzelf hoont', in: *Volk en Vaderland* (01-09-1934).

¹¹¹ Red., 'Geschiedenisles', in: *Volk en Vaderland* (09-03-1935).

een ander artikel beschrijft het dagblad de admiraal als een icoon voor kameraadschap, godvruchtigheid, daadkracht en plichts vervulling, die zich afzet tegen de decadentie van de elite.¹¹² We zien hier het idee van 'De Ruyter als volksheld' sterk terugkomen. De admiraal was ook enorm populair onder de NSB-aanhang. Zo zien we in 1936 diverse opgeroepen voor een nationale herdenkingsdag met massazang. Via de krant kregen nationaalsocialistische zangverenigingen instructie over welke liederen ingestudeerd moesten worden voor deze 'heugelijke dag'.¹¹³ Daarnaast was er tijdens de oorlog, zoals in het werk van Groeneveld al beschreven,¹¹⁴ er nog een uitgebreide tour van de Jeugdstorm, die onder leiding van Adriaan Wagemakers de *Ruytercantate* uitvoerde. *Het Nationale Dagblad* schreef lovende recensies over het muziekstuk, dat door veel NSB-politici en Duitse officieren werd bezocht¹¹⁵ en *Volk en Vaderland* omschrijft de deelnemende jeugd als "de krachtige toekomst van ons vaderland die een écht Hollands lied ten gehore brengt".¹¹⁶

Het feit dat De Ruyter ook tijdens de Duitse bezetting zo populair blijft als nationale held, waar andere helden in hun faam lijken in te boeten, zit waarschijnlijk in het militaire en anti-Britse karakter van zijn legende. In juli 1940 vergelijkt *Het Nationale Dagblad* de Duitse luchtbombardementen op Engeland met de Tocht naar Chatham in 1667, waarbij De Ruyter en Cornelis de Wit de Theems op zijn gevaren. De redactie van *Het Nationale Dagblad* schreef: "Sinds enkele weken bevindt het Britse Rijk zich in dezelfde toestand, dien in het in de loop der geschiedenis maar één keer eerder heeft beleefd, namelijk 273 jaar geleden toen De Ruyter in de zomer van 1667 London blokkeerde".¹¹⁷ Marius van Lokhorst, redacteur bij de nationaalsocialistische uitgever De Schouw en de toenmalige burgemeester van Nijmegen, vergeleek twee jaar later De Ruyter met Hitler. Beide hebben het machtige Engeland bestreden, dat sinds eeuwen al de aartsvijand van ons land is: "De Cromwellsche voorstelling van zaken, waarbij Engeland andere naties als minderwaardige knechten beschouwt is nog niet veranderd, zoals we in deze oorlog herhaaldelijk hebben ervaren."¹¹⁸ Het beeld van De Ruyter als anti-Britse held, zoals dit ten tijden van de Patriotten had bestaan, bleek gedurende de jaren veertig dus onveranderd. Voor zowel de NSB als de Patriottenbeweging bleef de admiraal onverminderd dienen als een seculiere heiligen voor hun zaak. Zijn medestanders genoten eenzelfde populariteit.

De gebroeders Johan (1625-1672) en Cornelis (1623-1672) de Witt

Johan en Cornelis de Witt waren de belangrijkste politieke leiders van de staatsgezinde zaak tijdens het Eerste Stadhoudersloze Tijdperk (1650-1675). Johan was raadpensionaris van Holland en hij wist dankzij deze positie verschillende belangrijke politieke en militaire functies toe te schuiven naar zijn broer. De gebroeders De Witt worden net als De Ruyter vaak geassocieerd met de Tocht naar Chatham, maar ze worden ook vaak vergeleken met Van Oldenbarnevelt, omdat zij ook in een machtsstrijd met de Oranjes verwickeld waren, die eindigden in een gruwelijk moord. Jan Floris Martinet gaat in een van zijn boeken in op de gevangennamen van de vader van de twee broers op slot Loevestein. Hij noemt het een laaghartige daad van Willem II, die net als zijn vader Maurits alleen maar uit zou zijn op oorlog. Hij noemt Johan de Witt de "Wijsheid van Holland" en de "Ziel van

¹¹² Red., 'Onze ware volksaard', in: *Volk en Vaderland* (12-01-1935).

¹¹³ Red., 'Nationale gedenkdagen: Michiel de Ruyter', in: *Volk en Vaderland* (02-05-1936).

¹¹⁴ Groeneveld, *Zo zong de NSB*, p. 155-156.

¹¹⁵ Red., 'Uitvoering: de Ruytercantate', in: *Het Nationale Dagblad* (05-05-1941).

¹¹⁶ Red., 'De Jeugdstorm zingt', in: *Volk en Vaderland* (04-04-1941).

¹¹⁷ Red., 'Michiel de Ruyter blokkeerde in 1667 London', in: *Het Nationale Dagblad* (30-07-1940).

¹¹⁸ M. van Lokhorst, 'De tocht naar Chatham', in: *Volk en Vaderland* (19-06-1942).

de Gemeenebest” om hem te vereenzelvigen met de aard van de ‘ware Republiek’. Tevens looft hij de inzet van Cornelis de Witt en Michiel de Ruyter in hun strijd tegen Engeland: “Aan De Witt en De Ruyter, de twee grote mannen der Republiek, wordt eer gegeven.”¹¹⁹ Deze lovende woorden waren niet van korte duur, want tien jaar later beschreef Martinet in een schoolboek voor kinderen de gebroeders De Witt als moedig en dapper en sterke staatslieden.¹²⁰ Jan Wagenaar, die zelf een prominente rol heeft gespeeld bij de opkomst van de Patriottenbeweging, was ook een bewonderaar van de broers. Hij veroordeelde de moord op de gebroeders De Witte, beschreef deze in gruwelijke details en beschuldigt stadhouder Willem III en zijn aanhangers van directe betrokkenheid. Hij noemt het “een listige streek van de vrienden van Oranje”. Dankzij Johan de Witt zou onze land internationaal een grote speler zijn geworden op het politieke toneel.¹²¹

Niet alle historici waren echter even positief gestemd over de gebroeders De Witt. Historicus Cornelis Zillesen prijst Johan de Witt om zijn politieke rol in de strijd met Engeland, maar zet kritische noten bij zijn bondgenootschap Frankrijk.¹²² Conradi en Van der Plaats, twee opvolgers van Wagenaar, noemen De Witt in hun werk ook een vriend van Frankrijk.¹²³ Deze stellingname is vrij opmerkelijk, omdat dit anti-Franse sentiment vooral gedragen werd onder de Oranjegezinden en we dus niet met volle zekerheid kunnen zeggen hoezeer dit beeld onder alle Patriotten gedragen werd.

Binnen de geschiedschrijving van de NSB lijkt er ook geen eenduidig beeld te bestaan over de gebroeders De Witt, maar net als bij Willem van Oranje kunnen we een duidelijk onderscheid maken in de periode voor en na de oorlog. Voor de oorlog, toen de NSB nog pro-Oranje was, werd Johan de Witt neergezet als een antiheld. In een boekbespreking van Johan Theunisz, noemt de redactie van *Volk en Vaderland* De Witt “een mislukking als zowel mens als staatsman en een zeer slecht voorbeeld voor de Nederlandse jeugd”.¹²⁴ De Witt wordt vereenzelvigd met de “dictatuur der regenten” die de NSB tracht te bestrijden. In een editie uit december 1938 rechtvaardigt *Volk en Vaderland* op deze wijze de moord op de gebroeders De Witt. Zij stellen dat het volk het recht in handen heeft genomen en de dictators heeft “weggevaagd”.¹²⁵

Dit negatieve beeld omtrent de gebroeders De Witt blijft een lange tijd tijdens de oorlog standhouden. Keuchenius noemt Johan de Witt een “libertijnse raadpensionaris, die zelfs lijkt op een jood met zijn grote neus, dikke vlezige lippen en amandelvormige ogen”. De Witt krijgt de ongenueanceerde beledigingen van Keuchenius naar zijn hoofd geslingerd, omdat hij de machtspositie van de joden zou hebben bevorderd door ze burgerschap te verlenen.¹²⁶ Tegenover dit ongegeneerd antisemitisme, stonden ook NSB-aanhangers die De Witt nu juist gebruikten in de anti-Britse propaganda op eenzelfde wijze als dat ze dat met de herinnering aan De Ruyter deden. In het artikel ‘Mannen die een klein volk groot maken’ uit *Het Nationale Dagblad* worden Willem de Zwijger, De Ruyter en de gebroeders De Witt genoemd als uitmuntende staatslieden die de volksgemeenschap gediend hebben.¹²⁷ De *Volk en Vaderland* prijsde in 1944 Johan de Witt om zijn bijdrage in de Europese politiek. Hij zou Nederland opgeworpen hebben tot de belangrijke politieke tegenstander

¹¹⁹ J.F. Martinet, *Historie der Waereld* (Amsterdam 1780).

¹²⁰ J.F. Martinet, *Kort begrip der Waereld-historie voor de jeugd* (Amsterdam 1789).

¹²¹ J. Wagenaar, *Vaderlandsche historie, verkort; en by vraagen en antwoorden voorgesteld* (Amsterdam 1782).

¹²² C. Zillesen, *Onderzoek der oorzaken van de opkomst, het verval en herstel der Vereenigde Nederlanden* (Utrecht 1781).

¹²³ Conradi e.a., *Amsterdam, in zyne geschiedenissen*.

¹²⁴ Red., ‘Boekbespreking: Johan de Witt’, in: *Volk en Vaderland* (01-07-1938).

¹²⁵ Red., ‘Sluipwegen der dictatuur’, in: *Volk en Vaderland* (09-12-1938).

¹²⁶ Keuchenius., ‘Rituele steden in Holland’.

¹²⁷ Red., ‘Mannen die een klein volk groot maken’, in: *Het Nationale dagblad* (16-02-1942).

van Engeland.¹²⁸ Overduidelijk was de contemporaine politieke boodschap hier ook weer duidelijk. De gebroeders De Witt waren hier ook niet meer dan eenzijdige iconen in de nationaalsocialistische geschiedschrijving.

Joan Derk van der Capellen tot den Poll (1741-1784)

Tot nu toe hebben we alleen nationale helden gezien die Willem Frijhoff zou aanduiden als heiligen of iconen: historische figuren die na hun dood hun heldenstatus hebben verworven. Voor de Patriotten was er echter ook één contemporaine held, die als idool en daarna eigentijdse heilige aangeduid zou kunnen worden: Joan Derk van der Capellen tot den Poll. Hij was een politicus en een edelman van lage landadel, die zichzelf een titel heeft aangekocht om stemrecht binnen het ridderschap te verwerven. Hij was een groot voorvechter van de Patriottenbeweging en auteur van het pamflet *Aan het Volk van Nederland* (1781). Helaas zijn er weinig bronnen beschikbaar over hem tijdens zijn leven. In *Den Hollandschen weeklykschen nieuwsvertelder* van 1781 wordt hij genoemd als een “allerwaardige vaderlander en mede-patriot, de verbrijzelaar van het slaafse juk der arme landlieden en de hersteller van vrijheden en voorrechten”.¹²⁹

Na zijn dood wordt er vanuit verschillende Patriotse bronnen op positieve wijze over Capellen gesproken. Zo vinden we in de *Nederlandse Courant* een rouwadvertentie waarin hij de “steun voor iedere rechtgeaarde Bataaf” wordt genoemd die “vrijheidsminnend den dwang en heerschzucht liet beven”.¹³⁰ Capellen wordt in één lijn gezien met de staatsgezinde traditie. De redactie van de *Oprechte Haarlemse Courant* schrijft dat de baron in het hiernamaals wordt opgewacht door Van Oldenbarnevelt en De Witt.¹³¹ Adriaan Loosjes schrijft een jaar na de dood van Capellen een toneelstuk over zijn leven. In zijn inleiding noemt hij de baron een vriend van het volk en een rechtvaardige regent.¹³² Jan Wagenaar wijdt ook een stuk aan Capellen in zijn *Vaderlandsche historie*. De historicus spreekt lovende woorden over de retoriek van Capellen, die zijn ridderlijkheid meer dan verdiend had.¹³³ Wagenaar spreekt bescheiden over de baron, maar is positief in zijn bewoordingen.

Opvallend is hoe afwezig de nagedachtenis van Capellen is in de geschiedschrijving van de NSB. In de *Volk en Vaderland* en *Het Nationale Dagblad* is er weinig tot niets over hem terug te vinden. In de jaren veertig wordt Capellen eenmaal genoemd in een niet veelzeggend boek over de geschiedenis van de Nederlandse landbouw. Hierin wordt hij genoemd vanwege zijn bijdrage aan het afschaffen van de drostendiensten.¹³⁴ Capellen had natuurlijk minder aantrekkingskracht tot de verbeelding van het grote publiek dan Willem van Oranje of Michiel de Ruyter, maar de meest aannemelijk verklaring is dat de NSB weinig aandacht wilde schenken aan Patriotse idolen, aangezien zij zelf sterk pro-Oranje waren. Dit zou in één lijn liggen met hun visie op Van Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt.

¹²⁸ Red., ‘Deze week herdenken wij: Johan de Witt’, in: *Volk en Vaderland* (28-07-1944).

¹²⁹ J. van Egmont, *Den Hollandschen weeklykschen nieuwsvertelder* (1781).

¹³⁰ Red., ‘Grafscript op den uitmuntende en onsterfelijke ridder’, in: *Nederlandse Courant* (23-06-1784).

¹³¹ Red., ‘Samenspraak in het Rijk der Doden’, in: *Oprechte Haarlemse Courant* (06-11-1784).

¹³² A. Loosjes, *Capellen tot den Poll, treurspel* (Haarlem 1785).

¹³³ J. Wagenaar, *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden* (Amsterdam 1798).

¹³⁴ J.P. Bakker e.a., *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Groningen 1943).

IV. Conclusie

Een historiografische vergelijking tussen de Patriottenbeweging en de NSB blijft natuurlijk altijd een lastig. Hoewel de twee groepen op sommige vlakken sterk op elkaar lijken, moeten we niet vergeten dat de context van hun eigen tijd en hun politieke achtergronden sterk verschilden. Een nationaal en revolutionair vertoog hebben zij echter met elkaar gemeen en dat maakt ze ideaal vergelijkingsmateriaal voor deze studie naar mythes en heldendom in ons vaderlandse verleden. In beide discoursen zijn ontwikkelingen te ontdekken die samenhangen met de contemporaine politieke dynamiek. Zo zien we bijvoorbeeld bij de NSB een opvallende omslag in hun sentiment jegens enkele helden onder invloed van de Duitse bezetting. De sterke liefde voor Willem van Oranje en het Oranjehuis sloeg in de jaren veertig bijvoorbeeld om naar een vijandsbeeld. Dit lijkt in schrale tegenstelling te staan met Beyens these dat er geen sprake zou zijn van cesuur in de historiografie tussen de oorlog en het interbellum, maar deze paradox is te verklaren door de invloed van een externe factor op de NSB, namelijk de Duitse bezetters. We zien bij de Patriotten dat er wel sprake is van continuïteit in hun historiografie tussen de periode van voor en na de Bataafse omwenteling. Staatsgezinde helden van het eerste uur, zoals Van Oldenbarnevelt, De Witt en De Ruyter, winnen ten tijden van de Bataafse Republiek alleen maar aan populariteit.

In de historiografie van beide bewegingen zijn daarnaast verschillende thema's te ontdekken. Het voornaamste doel van deze thema's is de historische legitimatie van de eigen politieke identiteit en de nationale eenheid. Zo zijn 'vrijheid' en 'gelijkheid' twee thema's die bij de Patriotten veel terugkomen. In hun interpretatie van de Bataafse mythe worden de boerengemeenschappen van onze voorouders neergezet als de prototypes van een liberale democratie. Belangrijke vrijheidsstrijders zoals de Bataaf Claudius Civilis, Willem van Oranje, Michiel de Ruyter en Joan Derk van Capellen tot den Poll krijgen veel aandacht. Het motief van 'opstand' en 'verzet tegen de onderdrukking' is in al deze levensbeschrijvingen aanwezig. Het militaire verzet blijft in veel nationale mythes de focus houden. Met name het anti-Britse en anti-Orangistische sentiment is hierin erg groot. Van Oldenbarnevelt, De Groot, de gebroeders De Witt en Capellen worden neergezet als volkshelden die het opnemen tegen de tirannie van de Oranjes. Met de groeiende onvrede over het regime van stadhouder Willem V, nam de populariteit van deze helden nu juist toe. Zelfs Willem van Oranje werd in dit vertoog ingezet tegen het Oranjehuis, door te stellen dat de stadhouders afvallige zonen zijn, die Willems erfenis niet begrijpen. Michiel de Ruyter en de gebroeders De Witt genoten daarnaast ook nog veel faam door hun Trektocht naar Chatham. Met de nederlaag van 1784 tegen Engeland nog vers in het achterhoofd waren alle heldenverhalen over de strijd tegen de Britten zeer inspirerend voor de aanhangers van de Patriottenbeweging.

Deze thema's van een anti-Brits en anti-Orangistisch sentiment zien we tijdens de bezetting ook terugkomen in de discours van de NSB. Met een door Duitsland geïnspireerd vijandsbeeld richting Engeland en koningin Wilhelmina kregen dezelfde helden als in de Patriottentijd ook bij de NSB veel aandacht. Met name Michiel de Ruyter was een erg populair historisch figuur, omdat hij gezien werd als een toonbeeld van militaire plichtsbesef en burgertrouw. Het anti-Orangistisch sentiment conflicteerde echter wel met het vooroorlogse vertoog van de NSB. In de jaren dertig was de partij namelijk zeer sterk pro-Oranje en werd Willem van Oranje als een soort beschermheilige aanbeden. Hij was het boegbeeld van de NSB-opvatting 'Oranje soeverein', waarin de koning of koningin als een dictatuur zou heersen over ons land. De herinnering aan Van Oldenbarnevelt en de gebroeders De Witt, die onder de Patriotten veel populariteit genoten, kon van de NSB-leden weinig sympathie verwachten. Zij werden gezien als tegenstanders van hun geliefde Oranjehuis en daarmee

medestanders van de ‘dictatuur der regenten’ die zij zo stellig bevochten. Tijdens de jaren veertig moest de NSB onder invloed van de bezetters dit beeld aanpassen. Willem van Oranje bleef echter wel nog lange tijd hun grootste held, maar dan niet meer als boegbeeld van de Oranjeliefde maar het militair plichtsbesef.

Militair plichtsbesef werd tegen het einde van de oorlog een belangrijk motief in de geschiedschrijving. Met de zware verliezen die Duitsland begon te lijden vanaf 1943 wilde zij graag haar legers aanvullen welwillende Nederlandse mannen. Door middel van militaire heldenverhalen van Oranje, De Ruyter en De Witt werd de lezers geïnspireerd de wapens op te pakken. Het idee dat ons land tijdens de Opstand ook heeft moeten vechten voor haar rechten is een terugkerend argument dat gebruikt wordt om dit militair plichtsbesef kracht bij te zetten.

Het laatste belangrijk thema binnen de nationaalsocialistische historiografie was de rassenleer. Vooral de Bataafse mythe werd misbruikt om een beeld van Germaanse superioriteit en saamhorigheid te scheppen. Daaruit vloeide onder andere ook de rechtvaardiging voor begrippen zoals antisemitisme en kolonialisme voort. Willem van Oranje werd ook aan deze mythevorming verbonden. Zo werd hij in diverse verhalen neergezet als een actieve antisemiet en werd zijn leiderschap vergeleken met dat van de Germaanse koningen. De NSB gebruikte pseudo-wetenschappelijke maandbladen zoals de *Volksche Wacht* en de *Hamer* om deze visie hardnekkig te verspreiden onder haar aanhang. Hoewel zij ook veel aandacht schonken aan onze Bataafse voorouders, waren dergelijke concepten bij de Patriotten natuurlijk volledig absent. Het druist zelfs helemaal in tegen al hun principes van vrijheid en gelijkheid.

Als een historiografische vergelijking tussen de Patriotten en de NSB ons een ding heeft geleerd dan is het wel in hoeverre zij wel niet verschillen in hun opvattingen. Natuurlijk zijn er een paar oppervlakkige overeenkomsten en zijn er bepaalde punten waar zij zich in lijken te kunnen vinden – hun gezamenlijke anglofobie bijvoorbeeld – maar het is ridicuul om te stellen dat een beweging die opkomt voor vrijheid en gelijkheid, overeenkomt met een partij die dictatuur en rassenhaat promoot. Het feit dat zij dezelfde nationale helden gebruiken in hun discours is treffend, maar niet verwonderlijk omdat zij beide zich hard maken voor nationale eenheid. Het gaat hier echter om een verschil in interpretatie.

Deze tegenstelling brengt ons terug naar de kern. Geschiedschrijving staat op de tweesprong tussen de historische werkelijkheid en de eigentijdse politieke opvatting van die werkelijkheid. Zoals Michiel de Ruyter in onze tijd een militaire held óf slavenhandelaar kan zijn, zo was hij voor de NSB een symbool voor de strijd tegen Engeland. Binnen de historiografie is admiraal De Ruyter dit alle drie en tegelijk geen van allen. Afhankelijk van de eigentijdse blik op de historische werkelijkheid, zullen altijd bepaalde feiten over een nationale held eruit springen waar een andere groep mensen, weer een andere betekenis aan hechten. Hiermee is de historische beeldvorming een samenspel tussen het heden en het verleden.

Een vervolgstudie zou zich kunnen bezighouden met dit samenspel en de veranderingen van het heldenbeeld van vroeger en nu. Contemporaine bronnen zoals handboeken, canons en historische tijdschriften kunnen gebruikt worden voor een zelfde soort analyse, waarbij ze in perspectief worden gesteld met het discours uit een andere tijd. Tevens zou er uitgebreid kunnen worden op historische deelthema's. Wellicht zijn er bepaalde nationale helden die tegenwoordig veel meer relevantie hebben dan toen of omgedraaid. Een uitgebreid onderzoek dat uitspant over meerdere historische periodes zou ons zelfs meer kunnen vertellen over de ontwikkeling van de historische beeldvorming van onze helden door de jaren heen en wellicht kunnen we daarmee voorspellingen maken over de ontwikkelingen van het collectief geheugen in de toekomst.

Literatuurlijst

Beyen, M., 'Nostalgie naar een nieuwe tijd. De Tweede Wereldoorlog en de roep van de traditie, België en Nederland, 1940-1945', in: *Revue belge de philologie et d'histoire* (79, 2, 2001), p. 465-506.

Beyen, M., *Oorlog en Verleden. Nationale geschiedenis in België en Nederland* (Amsterdam 2002).

Frijhoff, W., *Heiligen, idolen, iconen* (Nijmegen 1998).

Geyl, P., *Patriotten en NSB'ers: Een historisch parallel* (Groningen 1958).

Grijzenhout, F., *Feesten voor het vaderland: Patriotse en Bataafse feesten* (Amsterdam 1986).

Groeneveld, G., *Zo zong de NSB: Liedcultuur van de NSB 1931-1945* (Nijmegen 2007).

Groeneveld, G., *Zwaard van de geest: het bruine boek in Nederland 1921-1945* (Nijmegen 2001).

Haitsma Mulier, E.O.G., 'De Bataafse mythe opnieuw bekeken', in: *BMGN*, vol. 111, nr. 3 (1996).

Klein, S.R.E., *Patriots Republikanisme. Politieke cultuur in Nederland (1766-1787)* (Amsterdam 1995).

Logt, van der, A., *Theater van de Nieuwe Orde* (Amsterdam 2008).

Rosendaal, J., 'Joannes Conradus de Kock: held van de Nederlandse revolutie?', in: J. van Eijnatten e.a. (red.), *Heiligen of helden?* (2007).

Rosendaal, J., *Bataven* (Nijmegen 2003).

Rutjes, M., *Door gelijkheid gegrepen: democratie, burgerschap en staat in Nederland 1795-1801*, (Nijmegen 2012).

Sturkenboom, D., 'Abraham Blankaart: een literatuur icoon als antwoord op het vaderlandse tekort', in: J. van Eijnatten e.a. (red.), *Heiligen of helden?* (2007).

Wessel, A.M., *Zeeland in de Patriottentijd* (Goes 1974).

Bronnenlijst

- Aalders, W.J., *Handboek der ethiek* (1941).
- Bakker, J.P., e.a., *Geschiedenis van den Nederlandschen landbouw 1795-1940* (Groningen 1943).
- Bursch, F.C., 'Rassenkunde, Oudheidkunde, Volkskunde', in: *Volksche Wacht* (5, 8, februari 1941).
- Conradi, P. en Van der Plaats, V., *Amsterdam, in zyne geschiedenissen en zyne regeeringe, beschreeven. Om te dienen ten vervolge op het werk van Jan Wagenaar* (Amsterdam 1788).
- Egmont, van, J., *Den Hollandschen weeklykschen nieuwsvertelder* (1781).
- Fokke, F. en Kok, J., *Geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden* (1795).
- Fokke, F., *Byvoegzels op het vaderlandsch woordenboek* (1799).
- Hertog, den, N.H., 'Germaanse saamhorigheid', in: *Het nationale dagblad* (25-11-1943).
- Kettmann, G., 'De sterfdag van prins Willem', in: *Volk en Vaderland* (08-07-1938).
- Keuchenius., P.E., 'Rituele steden in Holland', in: *Het Nationale Dagblad* (02-07-1944).
- Lokhorst, van, M., 'De tocht naar Chatham', in: *Volk en Vaderland* (19-06-1942).
- Loosjes, A., *Capellen tot den Poll, treurspel* (Haarlem 1785).
- Loosjes, A., *De Bataven* (Haarlem 1799).
- Loosjes, A., *M.A. de Ruyter in X Boeken* (Haarlem 1784).
- Martinet, J.F., *Het Vereenigd Nederland* (Amsterdam 1788).
- Martinet, J.F., *Historie der Waereld* (Amsterdam 1780).
- Martinet, J.F., *Kort begrip der Waereld-historie voor de jeugd* (Amsterdam 1789).
- Moens, P., *Vriendin van het Vaderland* (Amsterdam 1799).
- Nieuwland, P., 'Op de beeltenis van M.A. de Ruyter geplaatst', in: *Algemene konst- en letter-bode, voor meer- en min-geoeffenden: behelzende berigten uit de geleerde waereld* (Leiden 1788).
- NN, *De godsdienstvriend* (Amsterdam 1789).
- NN, *De Oranje arend geknipt door eenen vogel. Of Den Oranje boekverkoper op prinsjes dag gefnuikt. Koddig en in deeze dagen, leezenwaardigen zinnebeeldig tooneelspel* (1780).
- NN, *De schimmen van Michiel de Ruyter* (Arnhem 1780).
- NN, *De wapening der landlieden* (1789).
- NN, *Het vrolijk keesje in de verdrukking* (1789).

NN, *Vaderlandsch huisboek, of De verklaringen, betuigingen, en beloften van den stadhouder vergeleeken met zyne daaden* (1793).

NN, *Vaderlandsche bibliotheek van wetenschap, kunst en smaak* (Amsterdam 1789).

NN, *Zamenspraaken, tusschen een Batavisch meisjes, en een prinsgezind minnaar, over den jongst voorledenen en den tegenwoordigen tijd* (1780).

Plaizier., H., 'Deze week herdenken wij: Willem van Oranje', in: *Volk en Vaderland* (07-07-1944).

Red., 'Amsterdammers luisteren naar de leider', in: *Het Nationale Dagblad* (14-06-1940).

Red., 'Boekbespreking: Johan de Witt', in: *Volk en Vaderland* (01-07-1938).

Red., 'De Jeugdstorm zingt', in: *Volk en Vaderland* (04-04-1941).

Red., 'Deze week herdenken wij: Hugo de Groot', in: *Volk en Vaderland* (14-04-1944).

Red., 'Deze week herdenken wij: Johan de Witt', in: *Volk en Vaderland* (28-07-1944).

Red., 'Deze week herdenken wij: Johan van Oldenbarnevelt', in: *Volk en Vaderland* (25-08-1944).

Red., 'Geschiedenisles', in: *Volk en Vaderland* (09-03-1935).

Red., 'Grafscript op den uitmuntende en onsterfelijke ridder', in: *Nederlandse Courant* (23-06-1784).

Red., 'Het vergeten epos', in: *Volk en Vaderland* (20-09-1940).

Red., 'Hoe de Nederlandse natie zichzelf hoont', in: *Volk en Vaderland* (01-09-1934).

Red., 'Hugo de Groot: een belanghebbende rede van professor Van Eijsinga te Leiden', in: *Het Nationale Dagblad* (19-03-1942).

Red., 'Invallende gedachten', in: *Bataafse Leeuwarder courant* (03-11-1798).

Red., 'Kroont met ijzer den arbeider keizer', in: *Volk en Vaderland* (17-06-1933).

Red., 'M.A. de Ruyter', in: *Rotterdamse courant* (22-03-1796) en (01-03-1796).

Red., 'Mannen die een klein volk groot maken', in: *Het Nationale dagblad* (16-02-1942).

Red., 'Michiel de Ruyter blokkeerde in 1667 London', in: *Het Nationale Dagblad* (30-07-1940).

Red., 'Nationale gedenkdagen: Michiel de Ruyter', in: *Volk en Vaderland* (02-05-1936).

Red., 'Onze ware volksaard', in: *Volk en Vaderland* (12-01-1935).

Red., 'Oogst en boeren: 4000 jaar geleden', in: *Hamer* (01-10-1940), p. 9-14.

Red., 'Oranje Soeverein', in: *Volk en Vaderland* (02-12-1932).

Red., 'Oranje, Mussert en anderen', in: *Volk en Vaderland* (05-01-1940).

Red., 'Ras: veel omstreden begrip', in: *Het nationale dagblad* (28-07-1942).

Red., 'Samenspraak in het Rijk der Doden', in: *Oprechte Haarlemse Courant* (06-11-1784).

Red., 'Sluipwegen der dictatuur', in: *Volk en Vaderland* (09-12-1938).

Red., 'Staatskundige brieven', in: *Volk en Vaderland* (24-09-1937) en (01-10-1937).

Red., 'Tot een handboek voor 's Lands Helden ter Zee', in: *Groninger courant* (25-03-1796)

Red., 'Uit de geschiedenis van de joden in Nederland', in: *Volk en Vaderland* (04-07-1941).

Red., 'Uitvoering: de Ruytercantate', in: *Het Nationale Dagblad* (05-05-1941).

Red., 'Volksche cultuur', in: *Volk en Vaderland* (29-01-1937).

Red., 'Wegen uit voorhistorische tijden', in: *Hamer* (01-02-1941).

Red., 'Zijn wij Duitsers', in: *Volk en Vaderland* (27-11-1942).

Red., 'Zwaardhulp en saamhorigheid', in: *Het nationale dagblad* (26-11-1943).

Wagenaar, J., *Vaderlandsche historie, verkort; en by vraagen en antwoorden voorgesteld* (Amsterdam 1782).

Wagenaar, J., *Historische verhandeling over de natuur, uitneemendheid en paalen der waardigheid van stadhouder in de Vereenigde Provinciën* (Amsterdam 1787).

Wagenaar, J., *Vaderlandsche historie, vervattende de geschiedenissen der Vereenigde Nederlanden* (Amsterdam 1798).

Zillesen, C., *Onderzoek der oorzaken van de opkomst, het verval en herstel der Vereenigde Nederlanden* (Utrecht 1781).